

08.00.01
08.00.02
08.00.03
08.00.04
08.00.05
08.00.06
08.00.07
08.00.08
08.00.09
08.00.10
08.00.11
08.00.12
08.00.13
08.00.14
08.00.15
08.00.16
08.00.17

JURNAL

ISSN 3030-3605

https://jbmb.uz/

BANK BOZOR BIZNES

GUVOHNOMA №224008

2024 №7 dekabr

Bosh muharrir
Pardayev Olim Mamayunusovich

Elektron nashr.

Nashrga tayyorlovchi
Hamidov Mubin Habibjonovich

Mas‘‘ul kotib
Bekmurodov Abbos Amiriddinovich

Tahririyat kengashi a‘‘zolari:

Pulatov Muxiddin Egamberdiyevich	SamISI, rektori professori, i.f.d.
Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich	SamISI, professor, i.f.d.
Sharipov To'lqin Saidaxmedovich	SamISI, O'quv ishlari bo'yicha prorektori, dotsent, i.f.n.
Berdimurodov Azizjon Shukrilloyevich	SamISI, Ma‘‘naviy ishlar bo’yicha prorektori, i.f.f.d.
Zaynalov Jaxongir Rasulovich	SamISI, professor, i.f.d.
Urazov Komil Baxromovich	SamISI, professor, i.f.d.
Bektemirov Abdumalik	SamISI, professor, i.f.d.
Shavqiyev Erkin	SamISI, professor v.b. i.f.d.
Tashnazarov Samiddin Nizamovich	SamISI, professor, i.f.d.
Gaybullayev Raxim Murodovich	TDIU Samarqand filial professori.i.f.d.
Davronov Shuxrat Zuxurovich	i.f.d. dotsent.
Rustamov Maqsud Suvonqulovich	TDIU professori.i.f.d.
Mamatov Baxodir Safaraliyevich	TDIU professori, i.f.d.
Mattiyev Ilxom Begmatdo’lobovich	SamISI professor, p.f.d.
Niyozov Zuxur Davronovich	SamISI, dotsent. i.f.n.
Shadiyeva Gulnora Mardiyevna	SamISI “Real iqtisodiyot” kafedrasi professori, i.f.d.
Xoliqulov Anvar Nematovich	SamISI professori, i.f.n.
Sayfiddinov Ilxom Fayziddinovich	TDIU dotsent, i.f.n.
Shukurov Izzatillo Xikmatillayevich	SamISI, dotsent. t.f.n.
Xolmamatov Diyor Haqberdiyevich	SamISI, dotsent,.i.f.f.d.
Ibodov Kamoliddin Mamatqulovich	SamISI, dotsent, i.f.f.d.
Abiyev Jahongir Ne’matovich	SamISI, dotsent. i.f.f.d.
Ernazarov Alisher Ergashevich	ISFT instituti Samarqand kampusi dotsent, p.f.f.d.
Artikov Zokir Sayfiddinovich	SamISI, dotsent, i.f.f.d.
Abduxamidov Sarvar Adxamovich	SamISI, dotsent, i.f.f.d.
Shirinov Uchqun Abduxalilovich	SamISI, dotsent, i.f.f.d.
Pashaxodjayeva Dildora Djabborxonovna	SamISI, dotsent, i.f.f.d.
Normurodov Umid Normurod o'g'li	SamISI, dotsenti, i.f.f.d.
Maxmudov Lazizbek Ubaydullo o'g'li	SamISI, dotsenti v.b., i.f.f.d.
Juliboy O’g’li Oybek	SamISI, i.f.f.d.
Tagayev Salim |Sobirovich	TDIU Samarqand filiali dotsent. i.f.f.d.
Axrororv Zarif Oripovich	TDIU Samarqand filiali dotsent. i.f.f.d.
Malikova Dilrabo Muminovna	SamISI, i.f.f.d.
Ochilova Xilola Nematovna	SamISI i.f.f.d.
Ruziboyeva Nargiza Xakimovna	SamISI, dotsenti. i.f.f.d.
Kuldashev Sherzod Alimardonovich	SamISI, kata o’qituvchisi. i.f.f.d.
Karjavova Xurshida Abdumalikovna	SamDU, dotsenti. i.f.f.d.
Beknazarov Farxod Abduvaxidovich	SamISI, “Turizm” kafedrasi o'qituvchisi, i.f.f.d.
Karimov Anvar Aktamovich	SamISI, “Turizm” kafedrasi o'qituvchisi, i.f.f.d.
Rustamov Jamshed Ergashevich	SamISI dotsent v.b., p.f.f.d.

M U N D A R I J A

Xolmirzayeva G.A. Nabiyeva U.V.	**Real iqtisodiyot korxonalari samaradorligini baholash uslublarini takomillashtirish yo'llari**	5-9
Xolmirzayeva G.A. Toshboyeva D.I.	**Iqtisodiyotning real sektor korxonalarini qo'llab quvvatlash va tannarxni pasaytirishning asosiy yo'nalishlari**	9-14
Рустамов Дж.Э.	**Эволюция международной и региональной академической мобильности: Тенденции и перспективы в контексте будущего высшего образования**	14-23
Bekmurodov A.A. Qurbonov T.N. Shodiyev F.Q.	**Milliy iqtisodiyotning innovatsion salohiyati va uni rivojlantirish yo'llari**	24-34
Xolmirzayeva G.A.	**Xizmat ko'rsatish sohasida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash va real iqtisodiyot korxonalarini qo'llab quvvatlash yo'nalishlari**	34-38
Рустамов Дж.Э.	**Роль и влияние современных инновационных технологий на повышение эффективности преподавания физической культуры в высшем образовании**	38-44
Xolmirzayeva G.A. Olimova Sevinch	**Xizmat ko'rsatish sohasida zarar ko'rib ishlayotgan va iqtisodiy nochor korxonalarni moliyaviy sog'lomlashtirish jaroyonida banklarning ahamiyatini oshirish**	45-48
Xolmirzayeva G.A. Saloxitdinova M.B.	**Xizmat ko'rsatish sohasida real iqtisodiyot korxonalari samaradorligini tahlil etish va baholash uslubiyatlari.**	49-53
Рустамов Дж.Э.	**Evolution of International and Regional Academic Mobility: Trends and Prospects in the Context of the Future of Higher Education**	53-61
Murodov A.M.	**Oliy ta'lim tizimida innovatsion faoliyatni rivojlantirish shart-sharoitlari, tamoyillari va baholash bosqichlari.**	61-65
Bekmurodov A.A. Qarshiyev A.S.	**Texnologiyalar shaklidagi innovatsiyalar va ularning samaradorligi**	65-74
Ismoilov S.N.	**Tijorat banklarida operatsion risklarini boshqarish-ni takomillashtirish yo'llari**	75-79
Ashurova O.Yu	**Investitsion loyihalarni amalga oshirish jarayonida**	79-85

Muminov A	**risklarni sug'urtalash**	
Ashurova O.Yu Xusanov S	**Yer solig‘ini hisoblash va to‘lash tartiblarini takomillashtirish**	85-93
Bekmurodov A.A.	**Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda kichik va o'rta biznesning o'rni va ahamiyati.**	94-97

REAL IQTISODIYOT KORXONALARI SAMARADORLIGINI BAHOLASH USLUBLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Xolmirzayeva Gulrux Akbarovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o'qituvchisi
Nabiyeva Umeda Valizoda
Iqtisodiyot ta'lim yo'nalish 3 bosqish talabasi

Anatatsiya: Ushbu maqola real iqtisodiyot korxonalari samaradorligini baholash yo'llari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Real iqtisodiyot, axborot komunikatsiya, samaradorlik, baholash, korxonalar,raqamli biznes.

Abstract: This article explores ways to assess the efficiency of real economy enterprises.

Key words: Real economy, information and communication, efficiency, assessment, enterprises, digital business.

Kirish. Real iqtisodiyot korxonalari faoliyati bugungi kunda raqamli iqtisodiyotga chambarchas bog'lanib jadal suratlar bilan o'smoqda. Biz texnologik inqilob davrida yashayapmiz, bu bizning yashash, ishlash va bir-birimiz bilan o'zaro munosabatimizni tubdan o'zgartiradi. Darhaqiqat, bugun ko'z o'ngimizda to'rtinchi sanoat inqilobi ro'y bermoqda, ya'ni inson ehtiyojlarini ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishda kiberfizik tizimlarning keng miqyosda joriy etilishining guvohi bo'lmoqdamiz. Bu esa, mutaxassislar bashorat qilganidek, hayotimiz rivojiga, ko'p tarmoqli, turli hajmdagi korxonalar faoliyatiga, butun iqtisodiyotga tubdan ta'sir ko'rsatmoqda. Bu borada ushbu inqilob iqtisodiyotning real sektoriga va umuman jamiyatga qanday ta'sir qiladi degan savol vujudga kelmoqda.

Hozirgi vaqtda raqamli texnologiyalar - ya'ni yaqin kelajak texnologiyalarining tarqalishi taraqqiyotning boshlanishini tavsiflovchi omilga aylandi. Biz axborot texnologiyalarining inson hayotining barcha jabhalariga faol kirib borayotganiga guvoh bo'lmoqdamiz. Ko'z o'ngimizda axborot jamiyati yaratilib, raqamli iqtisodiyotga

bosqichma-bosqich o‘tilmoqda. Hozirgacha raqamli iqtisodiyot tushunchasining yagona talqini mavjud emas. “Raqamli iqtisodiyot” konsepsiyasining xilma-xil talqin qilinishi raqamli iqtisodiyotning turli jihatlarini aks ettirishi bilan bog‘liq. Umuman olganda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash bozor iqtisodiyoti sub’ektlari o‘rtasida amalga oshirilayotgan munosabatlarning ma’lum bir ijtimoiy-iqtisodiy tizimi sifatida raqamli iqtisodiyotning ajralmas xarakteristikasini shakllantirishga imkon beradi.

Tahlil va natijalar. Iqtisodiyotning turli jabhalarini raqamlashtirish - ishlab chiqarish omillariga bo‘lgan talabning o‘zgarishiga olib keladi. Raqamli texnologiyalar va unga tegishli yangi biznes modellar ta’sirida nafaqat alohida tarmoqlar, balki iqtisodiyotning butun tuzilmasi va tarmoqlararo o‘zaro hamkorlikni tashkil etish jarayonlari ham o‘zgarmoqda. Bugungi kunda, mamlakatimizda raqamlashtirishni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, ta’lim, sog‘liqni saqlash, qishloq xo‘jaligi va statistika sohalariga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Raqamli iqtisodiyotga o‘tish sharoitida ham real sektor korxonalari samaradorligini oshirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etib turibdi. Ushbu sharoitning o‘ziga hos xususiyatlarini ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotni 2 ta asosiy tamoyillar asosida tasavvur etish mumkin, ya’ni – samaradorlikni oshirish va «Raqamli korxonalar»ni yaratish. Samaradorlikni oshirish. Biznesda yoxud tadbirkorlikda ma’lumotlarni raqamlashtirish harajatlarini kamaytiradi, foydani oshiradi va iqtisodiy rivojlanish sur’atlarini ko‘tarilishiga olib keladi. Kompaniyalar faoliyati raqamlashtirilgandan so‘ng, ular o‘z texnologiyalarini iqtisodiyotning turli sohalarida ilgari so‘rishga qodir ekanliklarini anglaydilar. Bu, o‘z navbatida, kamroq harakat talab qiladi, chunki «didjitalizatsiya» to‘siqlarni engib o‘tishga va iqtisodiyotning yangi segmentiga kirishga yordam beradi. Ma’lumotlarning raqamlashtirilishi bilan bozor iqtisodiyoti ham sezilarli o‘zgarishlarga uchraydi. Hozirgi kunda ko‘plab kichik kompaniyalar eng kam harajat bilan etakchilar qatoriga kirish

imkoniga ega. “Raqamli korxonalar”. Bunday tashkilotlar bulutli texnologiyalar yordamida ishlab chiqilgan va masofaviy faoliyat olib boruvchi ishchi guruhlardan tashkil topgan.

Bugunda tadbirkorlar «Raqamli biznes»da faoliyat yurita olmas ekan bunday iqtisodiyotda samarali natijalarga erishish juda qiyin bo‘ladi. Shuning uchun rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda etakchi kompaniyalar tobora bulutli xizmatlarga murojaat qilmoqdalar. Bulutli xizmatlarni ko‘rsatuvchi kompaniyalar joylashgan mamlakatlarning iqtisodiyoti ham rivojlanib bormoqda. Mamlakatimizda raqamlashtirishni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta’lim, sog‘liqni saqlash, geologiya va qishloq xo‘jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

1-jadval

Samarqand viloyati bo'yicha iste`mol mollari ishlab chiqarish tarkibi

(foizda)

	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2013 y.	2014 y.	2015 y.	2016 y.	2017 y.	2018 y.	2019 y.	2020 y.	2021 y.	*) yanvar-dekabr 2022 yil	*) yanvar-mart 2023 yil
Jami	**118,5**	**105,2**	**104,4**	**110,7**	**116,0**	**108,2**	**108,9**	**102,1**	**111,6**	**101,6**	**119,9**	**112,9**	**119,4**	**109,3**
shu jumladan:														
oziq-ovqat mahsulotlari	107,4	106,2	138,1	103,6	187,7	118,1	143,2	116,3	106,3	113,7	119,2	120,1	121,9	109,2
vino-aroq mahsulotlari va pivo	103,2	144,1	101,8	140,6	61,8	116,1	133,3	112,4	85,3	179,4	96,0	76,2	118,1	100,2
nooziq-ovqat mahsulotlari	111,7	130,5	112,3	127,4	110,2	108,1	125,1	116,8	155,2	109,1	120,9	104,1	118,0	109,5

[1] dastlabki ma’lumot

O‘zbekistonni rivojlantirishning yangi bosqichiga, ya’ni raqamli hukumatga o‘tish va raqamli jamiyat, mamlakatning barqaror ijtimoiyiqtisodiy, siyosiy va madaniy taraqqiyotini ta’minlash, fuqarolarning turmush tarzini yaxshilash, insonlarning ehtiyojlari va erkin rivojlanishini qondirish uchun keng imkoniyatlar yaratishda raqamlashtirishning o‘rni beqiyosdir. Shu maqsadda O‘zbekiston Respublikasi

Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora tadbirlari tyg‘risida”gi PF-6079-sonli Farmoni qabul qilindi.

Xulosa. Mamlakatimizda “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasiga muvofiq iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarini raqamlashtirish, davlat axborot tizimlari va elektron xizmatlarni joriy etish, shuningdek, raqamli texnologiyalardan keng foydalanishni ta’minlash bo‘yicha xalq ta’limi, davlat xizmatlari, sud, moliya va bank tizimida kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilishi “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasini qabul qilishning asosiy yo‘nalishlaridan biri davlat va iqtisodiyotni boshqarishni raqamli o‘zgartirish, ularning ochiqligi va shaffofligini ta’minlash uchun mos raqamli muhitni yaratish va rivojlantirish, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishdir. Mamlakatimiz iqtisodiyotidagi o‘zgarishlarning “faollashtiruvchisi” bo‘lgan ikkita asosiy jarayon - bu raqamlashtirish ta’siri ostida biznes strategiyasi va biznes jarayonlarida keng ko‘lamli o‘zgarishlarga sabab bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1.O‘zbekiston Respublikasining “Chet el investitsiyalari to‘g‘risida” gi qonuni. – T.: 1998.

2.O‘zbekiston Respublikasining “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonuni. –T.: 2000.

3.O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. 2020 yil 30 dekabr. – T.: 2020. [Elektron resurs]. – Kirish yo‘li: https://lex.uz.

4.O‘zbekiston Respublikasining O‘RQ-537-sonli “Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019 yil 10 may. – T.: 2019. [Elektron resurs]. – Kirish yo‘li: https://lex.uz

5.O‘zbekiston Respublikasining O‘RQ-630-sonli “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020 yil 24 iyul. – T.: 2020. [Elektron resurs]. – Kirish yo‘li: https://lex.uz.

6. 26.10.2016 da qabul qilingan “Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini faollashtirish va kengaytirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PF-4853 sonli Prezident farmoni.

7.30.10.2018 da qabul qilingan “Tovar bozorlarida savdoni yanada erkinlashtirish va raqobatni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5564 son Farmon.

8. 13.02.2020 yilda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasida chakana savdo qoidalarini hamda O‘zbekiston Respublikasida umumiy ovqatlanish mahsulotlarini (xizmatlarini) ishlab chiqarish va sotish qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 75-son Vazirlar Mahkamasining qarori

IQTISODIYOTNING REAL SEKTOR KORXONALARINI QO’LLAB QUVVATLASH VA TANNARXNI PASAYTIRISHNING ASOSIY YO’NALISHLARI

Xolmirzayeva Gulrux Akbarovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o‘qituvchisi
Toshboyeva Diyora Isobek qizi
Iqtisodiyot ta’lim yo‘nalish 3 bosqish talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada iqtisodiyotning real sektor korxonalarini qo‘llab-quvvatlash va ular faoliyatida tannarxni pasaytirish bo‘yicha asosiy yo‘nalishlar tahlil qilingan. Xususan, moliyaviy, soliq, innovatsion va infratuzilma ko‘magining ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, ishlab chiqarish tannarxini kamaytirishga xizmat qiluvchi zamonaviy boshqaruv texnologiyalari, energiya tejamkorlik, raqamlashtirish va kooperatsiya asosidagi yondashuvlar yoritilgan. Maqolada real sektorning raqobatbardoshligini oshirish uchun tizimli va kompleks yondashuv zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: real sektor, qo‘llab-quvvatlash, tannarx, iqtisodiy islohotlar, sanoat, innovatsiya, infratuzilma, raqamlashtirish, klaster.

Abstract: This article highlights the main directions for reducing costs in real sector enterprises and the measures taken to support them.

Key words: Enterprises, small businesses, entrepreneurship, real sector, production.

Kirish .Ma’lumki real sektor korxonalari milliy iqtisodiyotningmuhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning samarali faoliyat yuritishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Kichik biznesning rivojlanishi ko‘p jihatdan davlatning mazkur sektorni tartibga solish bo‘yicha olib boradigan siyosatiga bog‘liq. Jahon tajribasi, rivojlangan mamlakatlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning taraqqiy etishi uchun qulay makroiqtisodiy muhit yaratilishi bilan birga unga davlat tomonidan turli xil yordamlar ko‘rsatishdan dalolat beradi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha jahon tajribasi boy va xilma - xil bo‘lsa-da, ular bir-birlaridan ushbu jarayonni amalga oshirish mexanizmi, usul va vositalari jihatidan farq qiladi. Mazkur tajribani o‘rganish, uning ijobiy tomonlaridan mamlakatimizning o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda samarali foydalanish iqtisodiyotda tarkibiy o‘zgarishlar amalga oshirilayotgan bugungi kunda eng dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Asosiy qism. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solishni ikki yo‘nalishda ko‘rib chiqish mumkin:

– tadbirkorlik, shu jumladan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati uchun umumiy shart-sharoitlarni barpo etish;

– kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarini xo‘jalik sharoitlariga moslashishni ta’minlash maqsadida ularni qo‘llab-quvvatlash va imtiyozlar taqdim etish.

Bu ikkala yo‘nalish o‘zaro bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, kichik va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Birinchi yo‘nalish barcha korxonalar uchun iqtisodiy erkinlikni kafolatlovchi, iste’molchilar manfaatlarini himoyalovchi va raqobatni rag‘batlantiruvchi qonunchilik tizimini o‘z ichiga oladi. Umumiy sharoitlarni barpo etishda davlatning soliq va byudjet siyosati muhim rol o‘ynaydi.

Ikkinchi yo‘nalishda davlatning kichik biznesga nisbatan olib borayotgan moliya

va kredit siyosati, davlat bozorida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun muayyan ulushni ta’minlash mexanizmi, ularga ko‘maklashishning boshqa turlari asosiy o‘ringa ega. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishi uchun qulay huquqiy muhitni barpo etish rivojlangan mamlakatlarda, eng avvalo, antimonopol qonunlarni o‘z ichiga oladi. Chunonchi, AQSH nafaqat yirik trestlarning, balki antitrest qonunchiligining ham vatani hisoblanadi.

Real sektor korxonalarini qo‘llab-quvvatlash yo‘nalishlari

1. **Moliyaviy ko‘mak va kredit imtiyozlari:**
   - Iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlariga kreditlar bo‘yicha past foizli moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish.
   - Banklar orqali kafillik va sug‘urta tizimlarini kuchaytirish.
   - Investitsiya loyihalarini subsidiya asosida moliyalashtirish va ularga davlat kafolatlarini taqdim etish.
2. **Soliq va bojxona imtiyozlari:**
   - Soliq yukini kamaytirish orqali ishlab chiqaruvchilarning likvidligini oshirish.
   - Import qilinadigan uskunalar va texnologiyalar uchun bojxona bojlari va QQS bo‘yicha imtiyozlar berish.
   - Eksportga yo‘naltirilgan korxonalarga soliq stimullari yaratish.
3. **Innovatsion qo‘llab-quvvatlash:**
   - Korxonalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag‘batlantirish va ularga grantlar ajratish.
   - Raqamli texnologiyalarni joriy etishga yordam berish.
   - Texnoparklar, klasterlar va innovatsion markazlar faoliyatini kengaytirish.
4. **Infratuzilmani rivojlantirish:**
   - Ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan energetika, transport va logistika infratuzilmasini yaxshilash.
   - Korxonalarga yer ajratish va bino-inshootlar qurish jarayonlarini soddalashtirish.

- Sanoat zonalari va erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini kuchaytirish.

Dastlabki, trestlarga qarshi qonun AQSHda 1890 yildayoq qabul qilingan bo‘lib, Sherman qonuni nomi bilan mashhur. Uning asosiy g‘oyasi savdoni monopollashtirish, savdoni cheklash bo‘yicha ochiq va sirli bitimlarni noqonuniy harakat sifatida tavsiflashdan iborat. Sherman qonunining yana bir ahamiyatli jihati shundan iborat ediki, monopoliyalar barpo etish va erkin savdoni cheklashga olib keluvchi korporatsiya va firmalarning narxni cheklovchi siyosatini, o‘zaro raqobatchi korxonalar aksiyalarini sotib olishni taqiqlar edi. Keyingi antitrest qonuni 1914 yilda qabul qilindi (Kleyton qonuni). Bu qonun o‘sha paytdagi real shart-sharoitlardan kelib chiqqan bo‘lib, to‘rtta jihatni o‘zida aks ettiradi:

– narx cheklashlarining ma’lum shakllarini taqiqlash;

– o‘zaro bog‘liq shartnomalarni bekor qilish (bunday shartnomalarning mohiyati shundan iboratki, unda xaridor o‘zi uchun zarur mahsulotlar bilan birga zarur bo‘lmagan tovarlarni ham sotib olishga majbur bo‘ladi);

– natijasi raqobatni cheklashi mumkin bo‘lgan sharoitda aksiyalarni sotib olib o‘zaro birlashishni cheklash;

– turli direktoratdagi ayni bir shaxs vakilligida o‘zaro bog‘liq direktoratlarning birlashib ketishini taqiqlash. Trestlarga qarshi qonunlardan navbatdagisi 1936 yilda qabul qilingan va Robinson-Petmen nomi bilan atalgan. Mazkur qonun Kleyton qonuniga tuzatish shaklida qabul qilingan. Bu qonunda narx cheklashlarini amalga oshiruvchi korporatsiyalarni jinoiy javobgarlikka tortish ko‘zda tutilgan. Antitrest amaliyotida yangi jonlanish urushdan so‘ng 1950 yilda boshlandi.Shu yili kichik biznes kurashi ta’sirida Kleyton qonuniga yangi tuzatishlar kiritildi.(Seller-Kefover). Endilikda har qanday yirik korxonalarning birlashishi hukumat darajasida ko‘rib chiqiladigan bo‘ldi.

Ushbu tendensiyaning susayishi XX asrning 80-yillarida yuz berdi. 1987 yilda AQSH hukumati «Kraysler» va «Ameriken motors» korporatsiyalarining birlashishiga ruxsat berdi. Buning sababi «Ameriken motors» korporatsiyasining

inqirozga yuz tutishi hisoblanadi. Biroq shu yili «Koka-kola» va «Doktor Pepper»ning birlashishi taqiqlandi. Yuqorida qayd etilgan antitrest qonunlari AQSHda bugungi kunda amal qilayotgan qonunlar uchun ham asos bo‘lib hisoblanadi va ayrim xulosalar chiqarish imkonini beradi:

Birinchidan, antitrest qonunlari yirik va kichik biznes o‘rtasidagi ziddiyat natijasida yuzaga keldi. Ular o‘sha vaqtda davlat tomonidan yuqori sur’atlarda tashkil topayotgan kartellar va trestlarga qarshi qabul qilingan chora-tadbirlar edi.

Ikkinchidan, garchi trestlarga qarshi qonunlar ishlab chiqarishning konsentratsiyalashuvi va monopollashuvini muayyan darajada cheklagan bo‘lsa-da, ular ishlab chiqarishning konsentratsiyalashuvi va monopollashuvining yangi shakllari paydo bo‘lishiga olib keldi.

Xulosa. Chunonchi, bir tarmoqdagi korxonalarning birlashishini taqiqlovchi Sherman qonuni xolding kompaniyalarining shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Qimmatli qog‘ozlarni sotib olish yo‘li bilan birlashishni taqiqlovchi Kleyton qonuni qabul qilingandan so‘ng yirik korxonalar o‘zlari bilan raqobatlashayotgan kompaniyalarni to‘liq sotib ola boshladilar. Barcha turdagi gorizontal va vertikal birlashishlarni taqiqlovchi Seller qonuni qabul qilingach, yirik korxonalar diversifikatsiya va konglomerat birlashuvi yo‘lini tanladilar.

Garchi iqtisodchi-olimlar o‘rtasida monopolizmga qarshi kurashish zarurati to‘g‘risida yagona fikr mavjud bo‘lmasa-da, ularning ko‘pchiligi erkin raqobatni qo‘llab-quvvatlaydilar. Shuning uchun antitrest qonunlari kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni monopoliyalardan himoya qiluvchi muhim vosita,

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 17 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni. [Elektron resurs]. – Kirish yo‘li: https://lex.uz.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabridagi “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirishning strategiyasini

tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmoni. [Elektron resurs]. – Kirish yo‘li: https://lex.uz.

3. 2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi PQ-3724 sonli “Elektron tijoratni jadal rivojlantirish chora tadbirlari” to‘g‘risidagi qarori.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasi.Toshkent.20.12.2022 yil

6. Efthymiou, O. K., & Ponis, S. T. (2019). Current Status of Industry 4.0 in Material Handling Automation and In-house Logistics. International Journal of Industrial and Manufacturing Engineering, 13(10), 1370-1374.

7. Aksoy, A., Ozturk, N., & Sucky, E. (2012). A decision support system for demand forecasting in the clothing industry. International Journal of Clothing Science and Technology, 24(4), 221-236. https://doi.org/10.1108/09556221211232829

Эволюция международной и региональной академической мобильности: Тенденции и перспективы в контексте будущего высшего образования

Рустамов Дж.Э. *Самаркандского института экономики и сервиса,*
rustamovjam7@gmail.com

Аннотация: *исследование рассматривает эволюцию академической мобильности в высшем образовании, анализируя текущие тенденции и перспективы в быстро меняющемся мире. Особое внимание уделяется взаимодействию между университетами, государствами и корпорациями, а также влиянию технологических инноваций на мобильность. Обсуждаются вызовы и возможности для студентов, преподавателей и администрации вузов при увеличении академической мобильности.*

Ключевые слова: *международная мобильность, региональная мобильность, высшее образование, тенденции, перспективы, технологические инновации, университеты, студенты, преподав*

Abstract: *The study examines the evolution of academic mobility in higher education, analyzing current trends and prospects in a rapidly changing world. Special attention is paid to the interaction between universities, states and corporations, as well as the impact of technological innovations on mobility. Challenges and opportunities for students, faculty, and university administrators in increasing academic mobility are discussed.*

Key words: *international mobility, regional mobility, higher education, trends, prospects, technological innovations, universities, students, teachers, etc.*

I. Введение

Определение академической мобильности

Международная и региональная академическая мобильность становятся неотъемлемой частью современной высшей образовательной парадигмы, отражая стремление университетов и образовательных институтов к глобальной интеграции и культурному обмену. В этом контексте понятие "академическая мобильность" охватывает широкий спектр возможностей для студентов, преподавателей и исследователей участвовать в учебных, научных и профессиональных программах за пределами своей родной страны или региона.

Определение академической мобильности включает в себя не только физическое перемещение участников образовательного процесса, но и их интеллектуальное и культурное взаимодействие с новыми средами, идеями и общностями. Это может включать стажировки, обмены, семестры за рубежом, международные научные конференции, совместные исследовательские проекты и многое другое.

В данном контексте, исследование перспектив международной и региональной академической мобильности представляет собой важную задачу,

позволяющую предвидеть и планировать будущее высшего образования в условиях быстро меняющегося мирового порядка. Это обеспечивает возможность не только удовлетворения потребностей и ожиданий студентов и исследователей, но и способствует повышению качества образования, культурному разнообразию и глобальной конкурентоспособности образовательных систем.

В данной работе мы рассмотрим основные аспекты международной и региональной академической мобильности, а также выявим вызовы и возможности, с которыми она сталкивается, чтобы более глубоко понять ее роль в формировании будущего высшего образования.

II. Текущее состояние международной и региональной академической мобильности

Обзор текущих трендов и статистики

Международная и региональная академическая мобильность переживают период интенсивного развития и изменений, отражающихся в разнообразии программ, стран-участниц и участников. Последние годы характеризуются следующими ключевыми трендами и статистическими данными:

1. Увеличение числа мобильных студентов и исследователей: Согласно данным различных международных агентств и организаций, наблюдается стабильный рост числа студентов и исследователей, участвующих в международных обменах и программах мобильности. Этот тренд свидетельствует о растущем интересе к глобальным образовательным возможностям и международному сотрудничеству.

2. Диверсификация направлений и форматов обменов: В последние годы наблюдается увеличение разнообразия предлагаемых программ мобильности, включая академические обмены, стажировки, совместные исследовательские проекты, а также онлайн-курсы и виртуальные обмены. Этот тренд отражает стремление университетов и образовательных организаций к удовлетворению разнообразных потребностей и ожиданий студентов и исследователей.

3. Увеличение региональных программ и инициатив: В рамках усиления регионального сотрудничества и интеграции различных образовательных систем наблюдается рост числа региональных программ и инициатив мобильности, направленных на стимулирование обменов и сотрудничества между странами и регионами.

4. Продолжительность и формат обменов: Современные программы мобильности становятся все более гибкими и адаптивными, позволяя участникам выбирать различные форматы обмена и продолжительность участия в них, включая краткосрочные курсы, семестры за рубежом, долгосрочные программы стажировок и исследовательские проекты.

В целом, текущее состояние международной и региональной академической мобильности характеризуется ростом интереса к глобальным образовательным возможностям, разнообразием программ и форматов обменов, а также увеличением числа участников, что свидетельствует о важности этого явления для будущего высшего образования.

III. Вызовы и препятствия перед развитием академической мобильности

Финансовые ограничения и доступность ресурсов

Одним из основных вызовов перед развитием академической мобильности являются финансовые ограничения и недостаток доступных ресурсов, которые могут ограничивать возможности студентов, преподавателей и исследователей участвовать в программе мобильности. Несмотря на то, что международные обмены и стажировки могут предоставлять ценный опыт и уникальные образовательные возможности, они часто связаны с значительными финансовыми затратами, которые могут стать непреодолимым препятствием для некоторых участников.

Финансовые ограничения могут проявляться в виде следующих проблем:

1. Стоимость обучения и проживания: Высокие расходы на обучение,

проживание, питание и другие расходы за рубежом могут быть непосильными для многих студентов, особенно из семей с низким доходом.

2. Транспортные расходы: Стоимость билетов на перелеты или поездки, визы и другие связанные с перемещением расходы могут значительно увеличивать общий бюджет мобильности.

3. Языковые курсы и подготовительные программы: Некоторые студенты могут столкнуться с необходимостью прохождения языковых курсов или подготовительных программ перед участием в обмене, что также требует дополнительных финансовых ресурсов.

4. Дополнительные расходы: Возможность участия в дополнительных активностях, культурных мероприятиях или путешествиях в рамках программы мобильности также может зависеть от наличия дополнительных средств.

Эти финансовые ограничения могут препятствовать широкому доступу к академической мобильности и создавать неравенство между теми, кто может позволить себе участвовать в программе мобильности, и теми, кто не может. Решение этих проблем требует разработки более доступных и универсальных финансовых механизмов поддержки, таких как стипендии, гранты, субсидии и другие формы финансовой помощи для студентов и исследователей, стремящихся к международной академической мобильности.

IV. Технологические инновации и будущее академической мобильности

Роль виртуальной реальности и онлайн-обучения

Виртуальная реальность (VR) и онлайн-обучение играют все более значимую роль в будущем академической мобильности, обеспечивая новые возможности для доступа к образованию и межкультурному обмену, не требующие физического присутствия в другой стране или регионе. Эти технологии расширяют границы традиционной академической мобильности, предоставляя студентам и преподавателям возможность участвовать в интерактивных

образовательных программах и международных обменах, не выходя за пределы своего дома или университетского кампуса.

Роль виртуальной реальности (VR):

1. Виртуальные обмены и путешествия: С помощью VR студенты могут погружаться в виртуальные среды различных стран и культур, исследуя их историю, искусство, архитектуру и традиции. Это позволяет им получать практический опыт международного обмена, не покидая свой родной кампус.

2. Виртуальные лекции и семинары: Преподаватели могут проводить виртуальные лекции и семинары для студентов из разных стран, обеспечивая возможность обучения в международной обучающей среде прямо из дома.

Роль онлайн-обучения:

1. Международные онлайн-курсы: Онлайн-курсы и массовые открытые онлайн-курсы (MOOC) позволяют студентам из разных стран и регионов учиться вместе, обмениваться знаниями и опытом, не выходя из дома. Это способствует расширению доступа к образованию и повышению его глобальной доступности.

2. Онлайн-менторство и консультации: С помощью онлайн-платформ и инструментов студенты могут получать поддержку и консультации от преподавателей и наставников из разных уголков мира, что способствует расширению их академических и профессиональных горизонтов.

Эти технологические инновации меняют облик академической мобильности, делая ее более гибкой, доступной и удобной для широкого круга участников. Они обеспечивают новые возможности для обмена знаниями и опытом, содействуя интеграции мировых образовательных сообществ и укрепляя их связи в цифровой эпохе.

V. Стратегии развития международной и региональной академической мобильности

Продвижение устойчивых партнерств и сетей

Для успешного развития международной и региональной академической

мобильности критически важно продвигать устойчивые партнерства и сети среди университетов, научных центров, правительственных органов и других заинтересованных сторон. Эти партнерства играют ключевую роль в обеспечении доступа к образовательным ресурсам, обмене знаниями и опытом, а также в создании благоприятной среды для развития мобильности студентов, преподавателей и исследователей. Ниже приведены некоторые стратегии, которые могут способствовать продвижению устойчивых партнерств и сетей в контексте академической мобильности:

1. Стимулирование межуниверситетских соглашений и соглашений о сотрудничестве: Университеты могут активно продвигать создание и развитие партнерских отношений путем заключения соглашений о сотрудничестве с другими образовательными учреждениями. Эти соглашения могут включать обмен студентами и преподавателями, совместные исследовательские проекты, организацию совместных конференций и мероприятий.

2. Создание международных образовательных сетей: Университеты могут также вступать в состав международных образовательных сетей и ассоциаций, таких как Erasmus+, Fulbright, Ассоциация университетов Азии и Тихого океана (APRU) и др. Эти сети предоставляют участникам доступ к различным образовательным ресурсам, финансовой поддержке и возможностям для участия в международных проектах и программ мобильности.

3. Развитие мульти сторонних партнерств: Университеты могут также активно развивать мульти сторонние партнерства, включающие участие не только вузов, но и государственных и негосударственных организаций, промышленных предприятий, общественных организаций и других заинтересованных сторон. Такие партнерства могут способствовать созданию комплексных образовательных программ, ориентированных на решение актуальных социальных и экономических проблем.

Продвижение устойчивых партнерств и сетей является важным элементом

стратегии развития международной и региональной академической мобильности, поскольку они обеспечивают необходимую инфраструктуру и поддержку для успешной реализации обменов и программ мобильности. Внимание к укреплению таких партнерств способствует повышению качества образования, расширению доступа к образовательным ресурсам и улучшению международного сотрудничества в области высшего образования.

VI. Влияние академической мобильности на образование и общество

Формирование глобальных профессиональных компетенций

Международная и региональная академическая мобильность играют важную роль в формировании глобальных профессиональных компетенций, которые становятся все более востребованными в современном мире. Участие в международных обменах и программам мобильности предоставляет студентам, преподавателям и исследователям уникальную возможность развить навыки и качества, необходимые для успешной адаптации и деятельности в глобальной среде. Ниже представлены некоторые ключевые аспекты влияния академической мобильности на формирование глобальных профессиональных компетенций:

1. Межкультурная коммуникация: Участие в обменах и программам мобильности позволяет студентам и преподавателям погружаться в различные культурные среды, взаимодействовать с представителями различных культур и национальностей. Это способствует развитию межкультурной коммуникации, умению работать в многонациональных командах и эффективно решать межкультурные конфликты.

2. Гибкость и адаптивность: Переезд в другую страну или регион для учебы или работы требует от участников программ мобильности гибкости, адаптивности и умения быстро приспосабливаться к новым условиям. Эти навыки являются важными в современном мире, который характеризуется быстрыми изменениями и неопределенностью.

3. Международный опыт работы: Участие в стажировках, практике или

исследовательских проектах за рубежом дает студентам и молодым специалистам возможность получить ценный международный опыт работы, расширить свои профессиональные навыки и найти новые перспективы для карьерного роста.

4. Глобальное мышление и перспективы: Знакомство с различными образовательными системами, методами обучения и научными подходами помогает развить глобальное мышление и перспективы. Участники программ мобильности приобретают более широкий взгляд на мировые проблемы, разнообразие культур и способы решения сложных задач.

В целом, академическая мобильность способствует формированию глобальных профессиональных компетенций, которые являются ключевыми для успешной адаптации к современным вызовам и возможностям в глобальном мире. Эти компетенции не только улучшают персональное развитие участников, но и способствуют развитию общества в целом, обогащая его культурное и интеллектуальное наследие.

VII. Заключение

Подведение итогов и основных выводов

Международная и региональная академическая мобильность представляют собой неотъемлемую часть современного высшего образования, играющую ключевую роль в формировании будущего образовательного ландшафта. Взгляд в будущее высшего образования через призму академической мобильности позволяет нам понять ее значимость и влияние на студентов, преподавателей, исследователей и общество в целом.

Подведя итоги нашего рассмотрения, можно выделить несколько ключевых выводов:

1. Глобальное образование для глобального мира: Международная академическая мобильность способствует формированию глобальных профессиональных компетенций, необходимых для успешной адаптации к современным вызовам и возможностям в мировом обществе.

2. Развитие международных партнерств: Устойчивые партнерства и сети между университетами, научными центрами и другими заинтересованными сторонами являются основой успешной реализации программ мобильности и интеграции образовательных систем.

3. Технологические инновации: Роль виртуальной реальности и онлайн-обучения в академической мобильности продолжает расти, открывая новые возможности для доступа к образованию и межкультурному обмену.

4. Важность финансовой поддержки: Финансовые ограничения могут быть серьезным препятствием для мобильности студентов и преподавателей, поэтому необходимо разработать более доступные финансовые механизмы поддержки.

В целом, академическая мобильность остается одним из ключевых элементов развития высшего образования в будущем, способствуя его глобализации, качественному росту и содействуя формированию граждан мира. Этот взгляд в будущее позволяет нам лучше понять роль и значение мобильности в формировании образовательного пространства, где границы становятся все более размытыми, а возможности беспредельными.

Список литературы

1. Knight, J. (2004). Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales. Journal of Studies in International Education, 8(1), 5–31.

2. J.E. Rustamov International Journal of Scientific Research And Education. Volume||07||Issue||03||March-2019||Pages-8114-8118||ISSN(e):2321-7545 Website: http://jsae.in

3. European Commission/EACEA/Eurydice. (2018). The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

MILLIY IQTISODIYOTNING INNOVATSION SALOHIYATI VA UNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Bekmurodov Abbos Amiriddinovich
SamISI katta o‘qituvchisi,
Qurbonov Tolmasjon Namoz o‘g‘li
SamISI, Iqtisodiyot fakulteti talabasi
Email: tolmasjonqurbonov06@gmail.com
Shodiyev Fazliddin Qalandar o‘g‘li
SamISI, Iqtisodiyot fakulteti talabasi
Email: sodievfazliddin087@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola innovatsiyalarning zamonaviy zarurligini ochib beradi va O'zbekistondagi innovatsion faoliyat salohiyatini tahlil qiladi. Unda milliy iqtisodiyotning innovatsion salohiyatining asosiy tarkibiy qismlari, jumladan, ilm-fan va tadqiqot faoliyatining ahamiyati, kadrlar tayyorlash tizimi, davlat siyosati va qonunchilik, innovatsion loyihalar va investitsiyalarning roli tushuntirilgan. Maqolada ushbu faoliyatni keng qo'llash orqali resurs tejamkorligiga erishish, iste'molchilar ehtiyojlarini qondirish, raqobatbardoshlikni oshirish va yuqori foyda olish imkoniyatlari yoritilib natijalar asosida milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini ta'minlash bo'yicha xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, innovatsion salohiyat, innovatsion infratuzilma, innovatsion muhit, ilm-fan, texnologiya, startap, loyiha, texnopark, biznes-inkubator.

Abstract: This article explores the necessity of innovation in the modern era and analyzes the potential for innovative activities in Uzbekistan. It outlines the key components of the national economy's innovative potential, including the importance of scientific research, the personnel training system, state policies and legislation, as well as the role of innovation projects and investments. The article highlights how the widespread application of such activities can achieve resource efficiency, meet consumer demands, enhance competitiveness, and generate high profits. Based on the findings, conclusions and proposals have been developed to ensure the innovative development of the national economy, emphasizing the need for integrating science,

technology, and strategic investments into Uzbekistan's economic framework.

Key words: innovation, innovation planning, innovation infrastructure, innovation environment, science, technology, startup business, technopark, incubator.

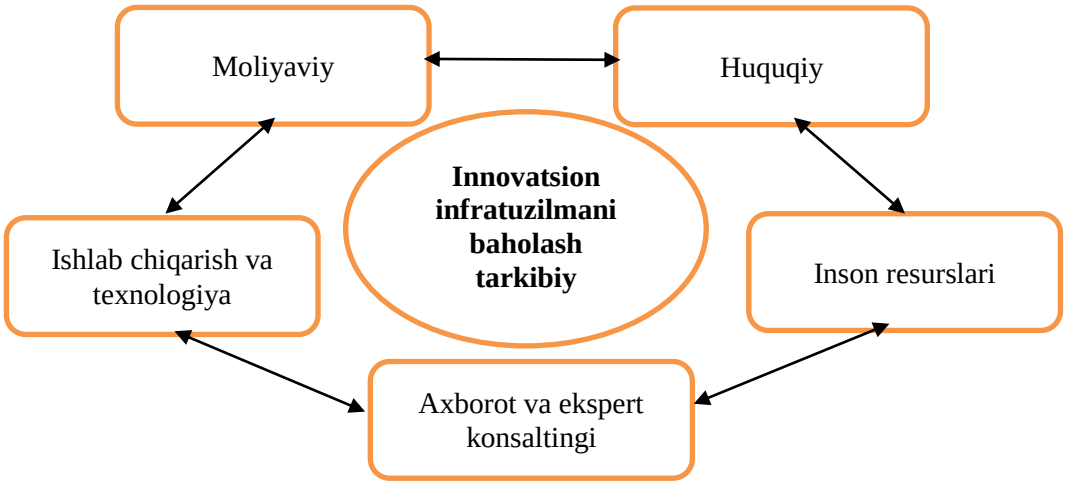
Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida innovatsion iqtisodiyot davlatlarning raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili sifatida namoyon bo‘lmoqda. Innovatsiyalar iqtisodiy o‘sishning asosiy drayverlaridan biri bo‘lib, ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirish, yangi mahsulot va xizmatlar yaratish hamda ilg‘or texnologiyalarni joriy etish orqali jamiyat farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli milliy iqtisodiyotning innovatsion salohiyatini mustahkamlash va rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish uchun ilm-fan va texnologiyalarni rivojlantirish, ta’lim tizimini takomillashtirish, startaplar va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, xalqaro investitsiyalarni jalb qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki yangi ish o‘rinlarini yaratish, eksport salohiyatini kengaytirish va global bozor talablariga moslashish imkonini ham beradi. Shu bois, O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”[1]gi Qonuni qabul qilinib, bunda innovatsion faoliyatning asosiy prinsiplari, milliy iqtisodiyotning innovatsion salohiyatini oshirish yo‘llari, innovatsion faoliyat sohasidagi munosabatlarni tartibga solish va innovatsion rivojlantirish strategiyalari belgilangan.

Adabiyotlar sharhi

Ushbu tadqiqot mavzusi bo‘yicha ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari tahlil qilingan. Xususan, M.T.Tekuyeva, M.A.Volov, A.R.Volov va R.H.Kushbokova “Increase of Efficiency of Use of Innovative Capacity of the Region”[5] nomli maqolasida “Rossiyaning iqtisodiy rivojlanishi samarali ishlab chiqarish o‘sishining natijalarini kengaytirish va sifat jihatidan o‘zgartirish, Rossiya innovatsion bozorining shakllanishi, risk kapitali bozorining, ayniqsa, “yuqori texnologiyalar” sohalarida dinamik rivojlanishi hamda moliya bozorlari uchun texnik

bazaning taraqqiy etishi bilan bog‘liq. Mintaqaviy innovatsion infratuzilmani boshqarishning ajralmas qismi– uning holatini monitoring qilish va baholash mexanizmi, eng muhimi esa, uning samaradorligini aniqlashdir.”[5] deb tushuntirgan. Ushbu maqolada olimlar innovatsion infratuzilmani baholash bo‘yicha mavjud metodologiyalar tahlil qilinib, ayrim masalalarning noaniqligi aniqlangan. Chunki hozirda mintaqaviy innovatsion infratuzilmaning holati va samaradorligini baholash uchun universal va moslashuvchan metodologiya mavjud emas. Shu sababli, mualliflar Rossiyaning aksariyat mintaqalariga tatbiq etish mumkin bo‘lgan va infratuzilmaning rivojlanish darajasini kompleks tahlil qilishga imkon beradigan baholash usulini ishlab chiqdilar.

1-rasm. Innovatsion infratuzilmasini baholash tarkibiy qismlari

J.L.Furman, M.E.Porter va S.Stern “The determinants of national innovative capacity”[6] nomli maqolasida milliy innovatsion salohiyatga quyidagicha ta’rif beradi. “...bu mamlakatning uzoq muddatli istiqbolda innovatsion texnologiyalar oqimini ishlab chiqarish va tijoratlashtirish qobiliyatidir. Milliy innovatsion salohiyat mamlakatning umumiy innovatsion infratuzilmasi, mamlakatning sanoat klasterlarida innovatsiyalar uchun muhit o‘rtasidagi aloqalarning mustahkamligiga bog‘liq.”[6], deb e’tirof etgan. Olimlar milliy innovatsion salohiyat doirasi oldingi tadqiqotlarning uchta alohida yo‘nalishiga asoslanadi.

Birinchidan, milliy innovatsion salohiyat kuchli umumiy innovatsion

infratuzilmaning mavjudligiga bog‘liq.

Ikkinchidan, mamlakatning innovatsion salohiyati mamlakatning sanoat klasterlarida mavjud bo‘lgan qulay innovatsion muhitga bog‘liq.

Uchinchidan, milliy innovatsion salohiyat umumiy innovatsion infratuzilma va muayyan klasterlar o‘rtasidagi aloqalar mustahkamligiga bog‘liq.

Milliy innovatsion salohiyat ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lim olimlar faqat innovatsion infratuzilma, qulay muhit va mustahkam aloqa orqali baholashni tusuntirishgan. Ammo olimlar innovatsion salohiyatni siyosiy-huquqiy, moliyaviy va malakali kadrlar kabi miqdor vasifat ko‘rsatkichlarini inobatga olishmagan.

Mahalliy olimlardan Y.E.Aliyev “Innovatsion iqtisodiyot”[7] nomli o‘quv qo‘llanmasida innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishning ilmiy-uslubiy asoslari, innovatsion faoliyat infratuzilmasini tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish omillari, O‘zbekiston milliy innovatsion tizimi, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimini shakllantirish oid masalalarni yoritilgan.

Olimning fikricha innovatsion salohiyatning oshishi, o‘z navbatida, innovatsion faoliyat va uning samarali tashkil etilganligiga bog‘liqdir.

A.A.Mamatov, T.T.Jo‘rayev va A.N.Erkayev “Innovatsion iqtisodiyot”[8] nomli o‘quv qo‘llanmasida Innovatsion salohiyatga quyidagicha ta’rif beradi. “Innovatsion salihiyat - iqtisodiy salohiyatning tarkibiy qismi bo‘lib, iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarida yuqori samaraga erishish, ishlab chiqarish infratuzilmasini o‘zgartirib, mamlakat yalpi ichki mahsuloti tarkibida yuqori texnologiyali, raqobatbardosh mahsulotlar hajmini oshirishi mumkin bo‘lgan ilmiy-texnik salohiyatga yo‘naltirilgan tuzilmaviy unsurlar. Mamlakatning innovatsion salohiyati esa – bir tomondan, innovatsion faoliyatni tashkil etish uchun muhim bo‘lgan mamlakatdagi mavjud yalpi resurslarni, ikkinchi tomondan takror ishlab chiqarish jarayonida innovatsion faoliyani tashkil etish, barcha innovatsion imkoniyatlarni turli xo‘jalik subyektlari faoliyatida iqtisodiy munosabatlar tizimini shakllanishidan iborat bo‘ladi.”[8] deb e’tirod etgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqoladaning tadqiqot jarayonida milliy iqtisodiyotimizning innovatsion salohiyatni tahlil qilish jarayoni bo‘yicha izlanishlarda bir qator usullardan foydalanilgan. Xususan, mavzuga oid xorijiy tajriba va adabiyotlarni monografik tahlil qilgan holda analiz va sintez, tizimli tahlil, statistik tahlil kabi iqtisodiy usullar hamda taqqoslash va ilmiy abstraktsiya usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar.

Dunyoda yuz berayotgan siyosiy va iqtisodiy inqirozlar tufayli vujudga keladigan qiyinchiliklarga qaramasdan, ijtimoiy boylikni yaratishning ta‘lim, tadqiqot va innovatsiyalarga asoslangan butunlay yangi tizim shakllanib bormoqda. Dunyoning iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarida yalpi ichki mahsuloti o‘sish sur’atining 70-85% gacha texnologiya, uskunalar, kadrlar tayyorlash, ishlab chiqarishni tashkil qilishda o‘z ifodasini topgan yangi bilimlar ulushiga to‘g‘ri keladi.

Bugungi kunda ilmiy salohiyatdan samarali foydalangan holda mamlakatda ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirishga qaratilgan samarali mexanizmlarni joriy etish dolzarb hisoblanadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida”[2]gi Qonunning 19-moddasida “Ilm-fan va texnologiyalarni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligi hamda samaradorligiga erishish, mehnat unumdorligini oshirish, yangi tarmoqlarni yaratish, aholi turmush darajasi, ilm-fan va ta’lim tizimlarini sifat jihatidan yuksaltirib borish bilan bog‘liq muammolarning ilmiy yechimini ta’minlash maqsadida ishlab chiqiladi.”, hamda ushbu qonunning 41-moddasida “O‘zbekiston Respublikasining ilm-fan va ilmiy faoliyat sohasida xalqaro hamkorligi milliy ilmiy maktablarning jahon miqyosida o‘z o‘rniga ega bo‘lishi, dunyo ilm-fani va texnologiyalari ilg‘or yutuqlaridan milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini yuksaltirishda foydalanish, chet el investitsiyalari, chet ellik yetuk ilmiy va texnologiya markazlari, olimlar, mutaxassislarni mamlakatga jalb etish, ilmiy faoliyat yurituvchi jismoniy shaxslarning xorijda tajriba va malaka orttirishlarini ta’minlash maqsadlarida amalga oshiriladi.”, kabi istiqbolli strategik

maqsadlar belgilngan.

O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”[3] Qonunda innovatsion faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish; innovatsion faoliyatni amalga oshirish; innovatsion infratuzilmani shakllantirish; innovatsion faoliyatni moliyalashtirish; jarayonlarini yaxshilash bo‘yicha huquqiy me’yorlar va “Yo‘l xaritasi” belgilangan.

Bulardan tashqari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”[4]gi Farmonining 51-52-maqsadlarida mos ravishda: Iqtisodiyotga innovatsiyalarni keng joriy qilish, sanoat korxonalari va ilm-fan muassasalarining kooperatsiya aloqalarini rivojlantirish; Global innovatsion indeksda O‘zbekiston Respublikasining o‘rnini yaxshilash va 2030-yilga qadar top-50 mamlakatlari qatoriga kirish; maqsadlari belgilangan. Albatta ushbu strategik maqsadlar mamlakatimizda milliy innovatsion salohiyatni oshirishga qaratilgan. Innovatsion faoliyat infratuzilmasini rivojlantitish ya’ni texnoparklar va biznes-inkubatorlar sonini ko‘paytirish orqali innovatsion loyihalar va startaplarga ega bo‘lamiz. Ushbu loyihalarni tijoratlashtirish hamda ilm-fan va ta’lim tizimlarini sifatli tashkil etish orqali mahsulot va xizmatlar raqobatbardoshligiga, mehnat unumdorligini oshirishga, yangi tarmoqlarni yaratishga, aholi turmush darajasi va farovonligini oshirishga erishishimiz aniq. Chunki innovatsion loyihalarni yaratish va tijoratlashtirish uchun qulay muhit yaratish oqibatida ilmiy-hajmdor mahsulot ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish hajmi yildan-yilga oshmoqda (1-jadval).

1-jadval.

Innovatsion loyihalarni tijoratlashtirish natijasida ilmiy-hajmdor mahsulot ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish [9] (mlrd. so‘m)

Yil	Mahsulot ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish (mlrd. so‘m)
2019	38,8

2020	41,7
2021	153,2
2022	216,7
2023	275,1
2024	302,1

1-jadvalga ko‘ra, 2019-yil va 2024-yillar oralig‘ida innovatsion loyihalarni tijoratlashtirish natijasida ilmiy-hajmdor mahsulot ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish miqdori jadallik bilan oshganini ko‘rishimiz mumkin. Bunda 2024-yil 2019-yilgan nisbatan 7,8 koeffitsiyentga o‘sish kuzatilgan. Bundan tashqari, 2019-yil va 2024-yillar davomida tijoratlashtirilgan innovatsion ishlanmalar soni 248 tani tashkil etadi. Bunda:

- 196,2 mlrd so‘mlik mahsulot ishlab chiqarildi;
- 222,6 mlrd so‘m tijoratlashtirildi;
- 64,6 mlrd so‘m soliq tushumi;
- 2185 ta ish o‘rni yaratildi;

O‘zbekiston Respublikasining «Innovatsion faoliyat to'g'risida»gi qonunida innovatsion texnoparklar ularning faoliyati, maqsadi va vazifalari belgilab berildi. Respublikamizda so'nggi besh yilda 19 ta innovatsion infratuzilma obyektlari tashkil etildi, jumladan, 9 ta texnopark, 2 ta innovatsion markaz, 4 ta biznes-akselerator, 3 ta kovorking markazi, 1 ta innovatsion poligon[9].

Shuningdek, 2020 — 2023-yillarda respublikaning har bir hududida bosqichma-bosqich Yoshlar texnoparklarini tashkil etilishi belgilangan bo‘lib, hozirda Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Andijon, Toshkent, Sirdaryo, Samarqand hamda Navoiy viloyatlarida Yoshlar texnoparklari faoliyati yo‘lga qo‘yildi.

Bundan tashqari O‘zbekiston bu yo‘nalishda o‘ziga xos salohiyatga ega hisoblanadi. Bugungi kunda davlatimiz rahbarining ilm-fanni rivojlantirishga katta e’tibor qaratayotgani tufayli ushbu salohiyat yuksalib bormoqda. Har yili istiqbolli ilmiy g‘oya va loyihalarni amalga oshirish uchun davlat grantlari ajratilmoqda. Natijada mamlakatrimizda innovatsion rivojlanish agentligi tomonidan mamlakatimizda 2024-yil davomida innovatsion faoliyatni samarali amalga oshirayotganligini ko‘rishimiz

mumkin.

Ushbu jarayonlarni yanada rivojlantirish Respublikamizda milliy innovatsion tizimni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari quyidagilar:

- iqtisodiyotini resurslar va xomashyolarni tejovchi qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishga asoslangan innovatsion g‘oyalar texnologiyalar va loyihalarni yaratish yo‘nalishlari;
- innovatsiyaning nanotexnologiyalar hamda kimyo texnologiyalardan foydalanishga yo‘naltirilgan milliy innovatsion ishlanmalar tizimini yaratishga yo‘naltirilgan yo‘nalish;
- zamonaviy biotexnologiyalar va qishloq xo‘jaligi bo‘yicha milliy innovatsion ishlanmalar tizimini yaratish;
- aborot kommunikatsion texnologiyalar, axborotlarni yangi innovatsion tizimini yaratish bo‘yicha ishlanmalar yo‘nalishi;
- tibbiyot va farmakologiya sohasida milliy innovatsion tizimni yaratish;
- geologiya, mineralogiya, seymsologiya va mineral ma’danlar sohasi bo‘yicha ilmiy innovatsion ishlanmalar yaratish yo‘nalishi;
- fizika atom energetikasi bo‘yicha ilmiy ishlanmalar yaratish;
- xizmat ko‘rsatish, servis sohasi bo‘yicha ilmiy ishlanmalar yaratish;
- aniq fanlar sohasi bo‘yicha ilmiy ishlanmalar yaratish;

Innovatsiyalarni baholash indeksi va ularning muvaffaqiyat qozonish ehtimolini (foizda) hisoblash formulasini ishlab chiqishdi. Ular ushbu ko‘rsatkichlardan har qanday mamlakatda innovatsion salohiyatni baholash mezonlari sifatida foydalanishi mumkin.

$$I = \frac{S * N * P * D}{C} = \frac{B}{C}$$

$$P = P_T * P_C * P_F$$

Bu yerda:

I – innovatsiyalarni baholash indeksi;

S – yillik maksimal sotuv hajmi;

N – mahsulotdan olinadigan sof foyda (%);

P – muvaffaqiyat ehtimoli;

D – diskont;

S – ITIlar uchun kelajak xarajatlari;

P_T– texnik ehtimollik;

P_C – tijoratdagi ehtimollik;

P_F – moliyaviy muvaffaqiyat ehtimoli.

Innovatsion salohiyat tavsifini o‘rganishda bir qator mualliflar uning shakllanish va foydalanish jihatiga ko‘proq e’tibor qaratishadi.

Yuqoridagi omillarning samarali rivojlanishi innovatsion iqtisodiyotning shakllanishiga xizmat qiladi. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion salohiyatni oshirish uchun davlat va xususiy sektorning hamkorligi, ilm-fan va ishlab chiqarish o‘rtasidagi integratsiya, xalqaro hamkorlik va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar

Milliy iqtisodiyotning innovatsion salohiyatini oshirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Innovatsion rivojlanish nafaqat iqtisodiy o‘sishni jadallashtiradi, balki jamiyatning intellektual va ilmiy salohiyatini ham oshiradi. Rivojlangan davlatlarning tajribasidan kelib chiqib, innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Innovatsion salohiyatni oshirish uchun ilmiy izlanishlarni kuchaytirish, startap va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash, xalqaro investitsiyalarni jalb qilish kabi muhim chora-tadbirlarni amalga oshirish talab etiladi. Shuningdek, iqtisodiyotni raqamlashtirish, kadrlar malakasini oshirish va yangi texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayoniga integratsiya qilish zamonaviy tendensiyalar asosida olib borilishi lozim. Bu jarayonlarni yanada jadallashtirish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqilgan:

Birinchidan, ilmiy izlanishlar va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun davlat grantlarini kengaytirish hamda innovatsion startaplarni moliyalashtirishga yo‘naltirilgan maxsus jamg‘armalarni tashkil etish;

Ikkinchidan, oliy ta’lim muassasalarida “innovatsiya” fanini o‘tilishini kengaytirish ya’ni ilm-fan va texnologiyalar bo‘yicha xalqaro tajribalarni o‘rganish va tatbiq etish;

Uchinchidan, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, jumladan, texnoparklar va biznes-inkubatorlarni ko‘paytirish hamda malakali kadrlarni tayyorlash;

Yuqoridagi chora-tadbirlar milliy iqtisodiyotning innovatsion salohiyatini oshirishga xizmat qiladi hamda barqaror iqtisodiy o‘sishga erishishda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati.

[1]. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 24.07.2020 yildagi O‘RQ-630-son. https://lex.uz/uz/docs/-4910391

[2]. O‘zbekiston Respublikasining “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida” O‘RQ-576-son qonuni 29.10.2019-yil https://lex.uz/ru/docs/-4571490

[3] O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida” O‘RQ-630-son qonuni 24.07.2020-yil https://lex.uz/docs/-4910391

[4]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi Farmonining 51-52-maqsadlari https://lex.uz/uz/docs/-5841063

[5]. Marina T.Tekuyeva, Murat A.Volov, Amina R.Volova and Rita H.Kushbokova “Increase of Efficiency of Use of Innovative Capacity of the Region” Mediterranean Journal of Social Sciences MCSER Publishing, Rome-Italy Vol 6 No 2 March 2015.

[6]. Jeffrey L Furman, Michael E Porter, Scott Stern “The determinants of

national innovative capacity" Volume 31, Issue 6, August 2002, Pages 899-933 [7]. Y.E.Aliyev "Innovatsion iqtisodiyot" O'quv qo'llanma TOSHKENT –2019 236 bet.

[8]. A.A.Mamatov, T.T.Jo'rayev va A.N.Erkayev "Innovatsion iqtisodiyot" O'quv qo'llanma TOSHKENT–2020 456 bet.

[9]. https://innovation.gov.uz/news/post-1065

[10]. https://data.egov.uz/data/6107f48d2a2e256d868e8786

[11]. https://innovation.gov.uz/opendata/post-1852

[12]. https://ebook.tsue.uz/public/ebooks/innovatsion-iqtisodiyot

[13].https://renessans-edu.uz/files/books/2024-01-05-05-25-04_d0f6e5b08240a37208698497799752eb.pdf

[14]. https://stat.uz/uz/

XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA BARQAROR IQTISODIY O'SISHNI TA'MINLASH VA REAL IQTISODIYOT KORXONALARINI QO'LLAB QUVVATLASH YO'NALISHLARI

Xolmirzayeva Gulrux Akbarovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqoladaxizmat ko'rsatish sohasida barqaror iqtisodiy o'sishni taminlash va korxonalarning o'sishi va aholi farovonligini va real iqtisodiyot korxonalarini qo'llab quvvatlash yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Korxonalar,xizmat ko'rsatish,barqaror iqtisodiyot, real sektor,samaradorlik.

Abstract: This article highlights ways to ensure sustainable economic growth in the service sector, support the growth of enterprises, improve the well-being of the population, and strengthen real economy enterprises.

Key words: Enterprises, service sector, sustainable economy, real sector, efficiency.

Kirish. Xizmat ko'rsatish sohasida real iqtisodiyot korxonalaridavlatni eng

ustuvor va muhim sohasi hisoblangan sanoat sohasini rivojlantirish asosiy vazifamiz desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki, sanoat shunday tarmoqki, barcha mamlakatlarning siyosiy, iqtisodiy va tashkiliy intilishlari, ularning xo‘jalik jihatidan birlashishi, ya’ni iqtisodiy integratsiya tavsifida o‘z ifodasini topadi. Natijada barcha mamlakatlarning tabiiy, mehnat va moliyaviy resurslaridan, fan-texnikaning yutuqlaridan oqilona foydalanish imkoniyatlari yuzaga keladi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning bosh maqsadi ham ishlab chiqarish korxonalar samaradorligini ta’minlash asosida xalqimiz farovonligini oshirishga qaratilgandir.Prezidentimiz Sh.Mirziyoev tomonidan ham «iqtisodiyotni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, mehnat unumdorligini oshirish orqali yuqori iqtisodiy o‘sishni ta’minlash muhim vazifa sifatida belgilab berilgan. Bu borada mavjud ishlab chiqarish imkoniyatlaridan samarali foydalanish, innovatsion texnologiya va zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish hamda bozor talabi asosida mahsulot ishlab chiqarish va mehnat unumdorligini oshirish asosiy vazifalarimizdan biridur. Iqtisodiyotni real sektori korxonalarda aholi farovonligini ta’minlovchi asosiy omil hisoblanadi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 2015-yilning sentyabrida Barqaror rivojlanish bo‘yicha o‘tkazilgan sammitida qabul qilingan 70-son rezolyusiyasiga muvofiq, shuningdek, 2030 -yilgacha bo‘lgan davrda BMT Global kun tartibining Barqaror rivojlanish maqsadlarini izchil amalga oshirish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etish maqsadida Vazirlar Mahkamasining

841-sonli qarorning 8.4-vazifasi ya’ni “...2030 -yilning oxirigacha bo‘lgan butun muddat davomida iste’mol qilish va ishlab chiqarish tizimlarida resurslardan foydalanishning global samaradorligini asta-sekin oshirib borish hamda iste’mol va ishlab chiqarishning oqilona modellaridan foydalanishga o‘tish bo‘yicha o‘n yillik harakatlar strategiyasida ko‘zda tutilganidek, iqtisodiy o‘sish atrof-muhit holatining yomonlashuvi bilan birga kechmasligiga intilish” belgilab berilgan. Bundan kelib chiqqan holda ishlab chiqarish resusrlaridan samarali foydalanish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish iste’molchilar talabidan kelib chiqqan holda mahsulot ishlab

chiqarish xajmi va narxini belgilash talab etiladi. Bu omillar samaradorlikni asosi hisoblanadi.

Xizmat ko'rsatish sohasida ma'lumki, har bir tarmoq, korxona, qolaversa, har bir shaxs o'z ishlab chiqarish faoliyatida foyda olishga intiladi. Foyda ishlab chiqarish xarajatlariga va korxona daromadlariga bog'liq bo'ladi. Foyda bilan xarajatlar o'rtasidagi farq yoki nisbat tarmoq va korxona faoliyatining samaradorligini ifodalaydi. Ishlab chiqarishning eng yuqori samaradorligi ishlab chiqarish xarajatlarini me'yorlashtirish va sotuv hajmini eng maqbul hajmini belgilash asosida ta'minlanadi. Real iqtisodiyot korxonalari tartibli bozorga asoslangan iqtisodiyotda eng kam resurs sarflab yuqori natijaga erishish zarur. Buni keng ma'noda resurs birligi sarfi asosida olingan qo'shimcha daromadlarning o'sib borishini anglatadi.Mazkur jarayon texnologiyalarning o'zgarishi, ishchilar malakasi ortishi, samarali talabni shakllantirilishi asosida ta'minlanadi.

Samaradorlik ijtimoiy ishlab chiqarishni boshqarishning barcha darajalarida aniqlanadi va turli mezonlar yordamida baholanadi. Sanoat korxonlari ishlab chiqarish samaradorligi va uni tavsiflovchi ko'rsatkichlarni bir qator iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganib kelingan. Xorijiy yetakchi iqtisodchi olimlardan R.S.Kaplan va D.P.Norton korporativ boshqaruv samaradorligiga baho berib samaradorlikni ta'minlovchi asosiy omil ishchi xodimlar bo'lib, bunda boshqaruv strategiyasi, boshqaruv vazifalarini belgilanishi, faol yetakchilik qobilyatiga baho bergan. Mazkur mualliflar qarashlarida ishlab chiqarish samaradorligini bir taraflama boshqaruv samaradorligi nuqtai nazaridan yondashgan. Bizning fikrimizcha korxonlarda ishlab chiqarish samaradorligi to'g'risida gap borganda bir omil emas keng ko'lamda qarash lozim. N.Ya.Morozko tomonidan "Iqtisodiy va texnologik daraja" ko'rsatkichi asosida samaradorlik o'rganilgan bo'lib, bunda asosiy e'tibor texnologik jarayonlar ketma-ketligini korxonalarni ishlab chiqarish samaradorligi darajasiga ta'siri va kelajakdagi o'zgarish dinamikalari baholangan. Asosiy e'tibor korxonaning sanoat rivojlanishi darajasini baholashga qaratilib, korxonalarni rivojlanish darajasi korxona faoliyatining tijorat samaradorligi va ularning

tegishli yoki boshqa tarkibiy elementlari hamda tashkilot ishlab chiqaruvchilarining mehnat unumdorligi indeksi, smenalik samaradorlik koeffitsentlari va rentabellik ko‘rsatkichlari o‘rganilgan.

O‘zbekiston Respublikasini 2030 yilga qadar ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish konsepsiyasi bilan jahon iqtisodiyoti rivojlanishi tendensiyalari hisobga olingan holda milliy iqtisodiyotni rivojlantirish variantlaridan biri sifatida ayni bir vaqtda iqtisodiyotni raqamlashtirish va inson kapitali sifatini oshirish yo‘li bilan boshqaruv samaradorligini va umuman iqtisodiyotni o‘stirish vazifasi qo‘yiladi. Sanoatni raqamlashtirish jarayonida robotlarini qo‘llash orqali xodimlarning xarajatlari kamayadi, doimiy yuqori sifatli mahsulot ta’minlanadi, shuningdek, ishlab chiqarish moslashuvchanligi oshadi. An’anaviy yondashuvlar bilan solishtirganda “Raqamli egizak” (digital twin) texnologiyasi asosida ishlab chiqilgan mahsulotlar loyihalashtirishdagi xatolarni kamaytirishga hamda vaqtni, moliyaviy va boshqa resurs xarajatlarni 10 va undan ko‘p baravariga qisqartirishga yordam beradi. Ishlab chiqarish jarayonlari uchun raqamli egizak texnologiyasidan foydalanish uzilishlar sonini kamaytirish, ishlamay qolishning oldini olish va korxonalar faoliyatini optimallashtirish imkonini beradi.

Raqamli egizaklarni joriy qilish orqali uskunaning ishlab chiqarish yuklamasiga chidamliligini 95% aniqlik bilan bashorat qilish, murakkab sanoat majmualarining foydalanish xarajatlarini 5-10% ga kamaytirish mumkin. Bundan tashqari, sanoatni VR texnologiyalari orqali testlash ishlab chiqish vaqti va narxini optimallashtirish hamda mahsulot sifatini yaxshilash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Ranskiy K.A. Ekonomika organizatsii(predpriyatiya) Ucheb / K.A. Ranskiy. 4-e izdanie, 2003 -1012 s.

2. Fridman A.M. Ekonomika prdepriyatiy torgovli i pitaniya potrebitelskogo obщestva. Uchebnik. -M. «Dыshkov i K». 2003 -628s.

3. Abdukarimov B.A. Ichki savdo iqtisodiyoti. Darslik. 2 qismda. -T “Fan va texnologiya”. 2007 -387 s.

4. Mirzaev Q., SHavqiev E., Janzakov B. Innovatsion iqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma, -T.: “Innovatsion rivojlanish matbaa uyi”, 2020 -298 b.

5. Razzoqov A., Toshmatov SH., O‘rmonov N. Iqtisodiy ta’limotlar tarixi. T.: Moliya, 2002

6. N.Tuxliev Bozorga o‘tishning mashaqqatli yo‘li. Toshkent: «O‘zbekiston»,1999. 13 b.

7. Sh.Shodmonov, M.Raxmatov.«Iqtisodiyot nazariyasi», darslig Toshkent. «Zamin nashr», 2021,-,bet

8. Koval, A.G., Petsold, K. Innovatsii v roznichnoy torgovle: texnologii samoobslujivaniya kak put povьisheniya konkurentosposobnosti kompaniy. Innovatsii / A.K. Koval, K. Petsold. - 2012 - №7 - s. 78-81

9. Sallivan M., Edkok D. Marketing v roznichnoy torgovle. SPb.: «Neva», 2004. - 384 s.

10. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika Qo‘mitasi ma’lumotlari.

11.Abdukarimov B.A. va boshqalar. Savdo iqtisodiyoti o‘quv qo‘llanma “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti. T: 2013 12-

Роль и влияние современных инновационных технологий на повышение эффективности преподавания физической культуры в высшем образовании

Рустамов Дж.Э. *Самаркандского института экономики и сервиса,*
rustamovjam7@gmail.com

Аннотация: *данная статья рассматривает роль и влияние современных инновационных технологий на повышение эффективности преподавания физической культуры в высшем образовании. Она анализирует использование таких технологий, как виртуальная реальность, мобильные приложения и*

интерактивные методы обучения, в контексте улучшения образовательного процесса. В статье также обсуждаются технические проблемы и вызовы, с которыми сталкиваются преподаватели и учебные заведения при внедрении инноваций, и предлагаются рекомендации для их преодоления.

Ключевые слова: *современные технологии, инновации, преподавание физической культуры, высшее образование, виртуальная реальность, мобильные приложения, интерактивные методы обучения, эффективность, технические проблемы, доступность.*

Введение:

Физическая культура играет неотъемлемую роль в высшем образовании, предоставляя студентам не только физическое здоровье, но и целый спектр преимуществ, включая улучшение когнитивных способностей, эмоциональное благополучие и социальную адаптацию. В контексте современного образования, где технологии становятся неотъемлемой частью учебного процесса, роль инновационных технологий в области преподавания физической культуры становится все более значимой.

Значение физической культуры в высшем образовании проявляется не только в формировании здорового образа жизни, но и в развитии личности студента как целостного индивида. Взаимодействие между телом и разумом является ключевым элементом успешного обучения, а инновационные технологии предоставляют новые возможности для улучшения этого взаимодействия.

Основная часть:

I. Технологические инновации в физическом образовании:

Виртуальная реальность (VR) представляет собой одну из самых захватывающих и перспективных технологий, которая находит широкое применение в различных сферах, включая образование. В области физической культуры и спорта, VR открывает новые горизонты для преподавания и обучения,

обогащая традиционные методы обучения интерактивным и погружающим опытом.

Одной из главных преимуществ использования виртуальной реальности в обучении физической культуре является возможность создания среды, в которой студенты могут погрузиться и испытать различные физические сценарии, которые могут быть трудно или опасно воссоздать в реальной жизни. Это включает в себя симуляции спортивных событий, тренировочные сценарии, различные условия погоды и многое другое, что позволяет студентам получить практический опыт без необходимости выхода на поле или площадку.

Кроме того, VR обеспечивает персонализированный подход к обучению, позволяя студентам выбирать уровень сложности и индивидуализировать программу обучения в соответствии с их потребностями и способностями. Это способствует более эффективному усвоению материала и повышает мотивацию студентов.

Виртуальная реальность также открывает новые возможности для коллективного обучения и сотрудничества. С помощью VR студенты могут участвовать в совместных тренировках и соревнованиях, даже если они физически находятся в разных местах. Это способствует развитию командной работы и социальных навыков.

Таким образом, использование виртуальной реальности в обучении физической культуре в высшем образовании имеет значительный потенциал для повышения эффективности преподавания и улучшения обучающего опыта студентов.

II. Влияние инновационных технологий на качество преподавания:

Инновационные технологии играют ключевую роль в улучшении эффективности преподавания физической культуры в высшем образовании, особенно через применение интерактивных методов обучения. Эти методы не только активизируют учебный процесс, но и значительно повышают мотивацию и

заинтересованность студентов.

Одним из основных преимуществ интерактивных методов обучения является их способность привлечь внимание студентов и сделать учебный процесс более увлекательным и интересным. Возможность взаимодействия с учебным материалом через различные технологии, такие как виртуальная реальность, мобильные приложения или интерактивные доски, создает более глубокое и запоминающееся обучающее окружение.

Кроме того, интерактивные методы обучения способствуют более активному участию студентов в учебном процессе. Они могут участвовать в игровых ситуациях, решать задачи в команде или индивидуально, что стимулирует их учебную активность и способствует более глубокому усвоению материала.

Еще одним важным аспектом интерактивных методов обучения является их способность адаптироваться к индивидуальным потребностям и способностям студентов. Путем предоставления персонализированных учебных материалов и заданий, а также возможности выбора уровня сложности или темпа обучения, технологии могут поддерживать каждого студента на его уровне и мотивировать его к достижению успеха.

Таким образом, использование интерактивных методов обучения в преподавании физической культуры в высшем образовании существенно повышает мотивацию и заинтересованность студентов, создавая благоприятные условия для их активного участия и успешного обучения.

III. Вызовы и препятствия:

Инновационные технологии привносят значительные улучшения в преподавание физической культуры в высшем образовании, однако существуют технические проблемы и вопросы доступности технологий, которые необходимо учитывать.

Первой и одной из наиболее существенных технических проблем является доступность необходимого оборудования и инфраструктуры для реализации

инновационных технологий. Не все учебные заведения обладают достаточными ресурсами для приобретения и поддержки современного оборудования, такого как виртуальная реальность или интерактивные доски. Это создает неравенство в доступе к образовательным возможностям и может ограничивать использование инноваций в преподавании.

Другой проблемой является техническая подготовка и обучение преподавателей к использованию новых технологий. Внедрение инноваций требует времени и усилий для обучения педагогического персонала, что может быть вызовом в условиях ограниченных ресурсов и времени. Недостаточная подготовка преподавателей может привести к неэффективному использованию технологий или даже к отказу от них в пользу традиционных методов обучения.

Кроме того, существуют технические проблемы, такие как сбои в работе оборудования, проблемы с интернет-соединением или программным обеспечением, которые могут препятствовать нормальному функционированию учебного процесса. Эти проблемы могут возникать как на этапе подготовки к уроку, так и во время его проведения, что требует быстрой реакции и умения решать проблемы на месте.

Таким образом, технические проблемы и вопросы доступности технологий остаются серьезными вызовами для повышения эффективности преподавания физической культуры в высшем образовании. Решение этих проблем требует комплексного подхода, который включает в себя обеспечение необходимых ресурсов, подготовку преподавателей и разработку стратегий управления техническими неполадками.

Заключение:

Внедрение современных инновационных технологий в преподавание физической культуры в высшем образовании имеет значительное влияние на повышение эффективности образовательного процесса. Основные технологические инновации, такие как виртуальная реальность, мобильные

приложения и интерактивные методы обучения, открывают новые возможности для улучшения качества обучения и достижения образовательных целей.

Использование виртуальной реальности позволяет создавать погружающие обучающие среды и симуляции, которые обогащают учебный опыт студентов и позволяют им практиковать навыки в безопасной и контролируемой среде. Мобильные приложения и онлайн-платформы обеспечивают доступ к обучающим материалам в любое время и в любом месте, что способствует гибкости и доступности обучения. Интерактивные методы обучения стимулируют активное участие студентов и индивидуализируют обучающий процесс, повышая его эффективность.

Однако, несмотря на все преимущества, существуют технические проблемы и вызовы в доступности технологий, которые могут затруднять успешную реализацию инноваций в образовательной среде. Необходимо стремиться к решению этих проблем через обеспечение доступности необходимых ресурсов, подготовку преподавателей и разработку эффективных стратегий управления техническими неполадками.

В целом, современные инновационные технологии имеют значительный потенциал для повышения качества преподавания физической культуры в высшем образовании. Их правильное использование и интеграция в учебный процесс могут значительно улучшить образовательный опыт студентов и способствовать их личностному и профессиональному развитию.

Список литературы

1. Chen, C., Looi, C. K., & Chen, W. (2017). Integrating virtual reality into the teaching of physical education. Interactive Learning Environments, 25(5), 670-682.

2. Backus, D., & McAuley, E. (2020). The role of technology in physical education and physical activity promotion. Quest, 72(4), 468-485.

3. J.E. Rustamov International Journal of Scientific Research And Education. Volume||07||Issue||03||March-2019||Pages-8114-8118||ISSN(e):2321-7545 Website: http://jsae.in

4. Абрамова, Г. С. *Педагогические технологии в системе физического воспитания студентов*. — М.: Академия, 2020.

5. Андреев, В. И. *Инновационные процессы в образовании: учебное пособие для вузов*. — Казань: Центр инновационных технологий, 2019.

6. Лях, В. И., Зданевич, А. А. *Современные педагогические технологии в физическом воспитании студентов*. — М.: Просвещение, 2021.

7. Кузнецова, З. М. *Физическая культура в высшей школе: новые подходы и технологии обучения*. — СПб.: Питер, 2020.

8. Галкина, Н. И. *Использование цифровых технологий в преподавании физической культуры*. // *Педагогика и психология образования*, 2022, №4, с. 45–52.

9. Селевко, Г. К. *Современные образовательные технологии*. — М.: Народное образование, 2018.

10. Киселёв, В. П. *Инновации в системе физического воспитания и спорта*. — М.: Советский спорт, 2021.

11. Колесникова, И. А. *Информационные технологии в образовании*. — М.: Юрайт, 2022.

12. World Health Organization. *Global Action Plan on Physical Activity 2018–2030*. — Geneva: WHO, 2018.

13. Razon, S., Sachs, M. *Applied Exercise Psychology: The Challenging Journey from Motivation to Adherence*. — Routledge, 2018.

XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA ZARAR KO'RIB ISHLAYOTGAN VA IQTISODIY NOCHOR KORXONALARNI MOLIYAVIY SOG'LOMLASHTIRISH JAROYONIDA BANKLARNING AHAMIYATINI OSHIRISH.

Xolmirzayeva Gulrux Akbarovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o'qituvchisi
Olimova Sevinch MXT-122 guruh talabasi

Annotatsiya: Xizmat ko'rsatish sohasida zarar ko'rib ishlayotgan va iqtisodiy nochor korxonalarni moliyaviy sog'lomlashtirish jarayonida banklarning ahamiyatini oshirish Shu bilan birga investitsiyalarni jalb etish va ularning samaradorligini oshirish bo'yicha hal etilishi lozim bo'lgan muammolar ham talaygina. Jalb etilgan investitsiyalar hajmi iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Xizmat ko'rsatish, samaradorlik,investitsiya real sektor, korxonalar,texnalogiyalar.

Abstract: Increasing the role of banks in the process of financial rehabilitation of loss-making and economically insolvent enterprises in the service sector. At the same time, there are many problems that need to be solved in attracting investments and increasing their efficiency. The volume of attracted investments and ways to implement structural changes in the economy are highlighted.

Key words: Service delivery, efficiency, investment in the real sector, enterprises, technologies**.**

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar real iqtisodiyotning barcha tarmoqlari va sohalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan. Respublikamizda investitsiya siyosatini takomillashtirish va xorijiy investitsiyalarni jalb etish bo'yicha qator ijobiy ishlar amalga oshirildi. Jalb etilgan xorijiy investitsiyalarning asosiy qismi real sektor korxonalarini rivojlantirishga va ularni texnik-texnologik yangilashga yo'naltirilgan. Shu bilan birga investitsiyalarni jalb etish va ularning

samaradorligini oshirish bo‘yicha hal etilishi lozim bo‘lgan muammolar ham talaygina. Jalb etilgan investitsiyalar hajmi iqtisodiyotda tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun etarli bo‘lmayapti. Xorijiy investitsiyalar katta qismining bir nechta mintaqalarda to‘planib qolganligi respublikamiz mintaqalarida mavjud tabiiy-iqtisodiy salohiyatdan to‘liq foydalanish imkoniyatlarini cheklab qo‘ymoqda. Shu munosabat bilan respublikamizda investitsiyalar jalb etish samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega bo‘lib, mazkur sohada ilmiy tadqiqotlar olib borishni davom ettirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etish va ulardan samarali foydalanishning nazariy jihatlari qator olimlar tomonidan o‘rganilgan. Jumladan, xorij olimlaridan J.M.Keyns, A.Marshall, P.Samuelson, V.M.Fridman, K.R.Makkonell, A.I.Dedikov, G.Naydenov va boshqalar investitsiyalar va ularning samaradorligi to‘g‘risidagi nazariy konsepsiyalar ishlab chiqqanlar .

O‘zbekiston iqtisodiyotiga investitsiyalarni jalb etish masalalari S.S.G‘ulomov, A.V.Vaxabov, D.G‘ozibekov, N.X.Xaydarov, Sh.G.Yuldoshev va boshqalarning ilmiy ishlarida tadqiq etilgan.Bu ishlarda asosan xorijiy investitsiyalarni jalb etishni kuchaytirishning nazariy jihatlari, bu jarayondagi moliyaviy-soliq munosabatlari yoritilgan. O‘zbekiston iqtisodiyotining hududiy rivojlanishini tartibga solish masalalari Sh.B.Imomovning ilmiy ishlarida ko‘rib chiqilgan. D.D.Rustamova, S.S.Nasretdinov, N.N.Oblamurodovlarning nomzodlik dissertatsiyalarida iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida xorijiy investitsiyalarni jalb etishning nazariy asoslari va ustuvor yo‘nalishlari, milliy iqtisodiyotni moderinizatsiyalashda investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish yo‘llari, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning nazariy asoslari va ustuvor yo‘nalishlari tadqiq qilingan shu bilan birga iqtisodiy adabiyotlarda iqtisodiyotni modernizatsiyalashda investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish masalalari yetarli darajada tadqiq etilmagan. **3.2.1-jadval**

2018-2022 yillarda ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik

yangilash bo‘yicha eng muhim loyihalarni amalga oshirish chora-tadbirlari Dasturi

Investitsiyalarning yunalishi	Loyihalarning umumiy qiymati	O‘z mablag‘lari	Tiklanish va taqqiyot jamg‘armasi	Tijorat banklari kreditlari
Yangi qurilish	15395	2795	468	12132
Modernizasiya va tiklash	6419	2922	1051	2446
Boshqa yo‘nalishlar	1160	101	1519	1059
Jami	22974	5818	1519	1059
Ishlab chiqarish bosqichidagi yangi innovatsiya loyihalari				
Yangi qurilish	9850	2624	942	9014
Modernizasiya va tiklash	2409	936	182	1292
Boshqa yo‘nalishlar	256	-	-	256
Jami	12245	3560	1124	7561

2018 – 2024 yillarda amalga oshirish ko‘zda tutilgan investitsion loyihalarning 8,6% neft va gaz tarmog‘i, 25,7% transport va infratuzilma, 10,6% energetika sohasi, 9,3%, kimyo sanoati, 6,4% i tog‘-kon va metallurgiya sanoati, 4,7% mashinasozlik sohasi, 6,3% i qurilish mollari ishlab chiqarish 5,1% engil sanoat, 1,4% i «Navoiy» erkin industrial iqtisodiy zonasi va 4,9% boshqa tarmoqlar hissasiga to‘g‘ri keldi.

Ushbu holat iqtisodiyotga sarflanayotgan investitsiyalarning asosiy fondlarni zamonaviylashtirishga, tubdan yangilashga sarflash va samaradorligini oshirish imkonini berdi. Demak, mamlakatimizda tarkibiy o‘zgarishlarni va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish jarayonlarining davom ettirilishi barqaror va mutanosib iqtisodiy

o‘sishni ta’minlash, milliy iqtisodiyotimiz raqobatbardoshligini oshirish hamda jadal taraqqiyotga erishishning muhim omili hisoblanadi. Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikning muntazam ravishda kengaytirib borilishi, uzoq muddatli investitsiyaviy qarzlarning va to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning jalb etilishi O‘zbekistondagi Inqirozga qarshi choralar dasturida etakchi o‘rin tutadi. Tijorat banklari kreditlari va boshqa qarz mablag‘lari aholi mablag‘lari va Tiklanish va taraqqiyot mablag‘lari hisobiga 2010 yilda jami investitsion mablag‘larning

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sattarova.N.T. O‘zbekistonda savdo xizmatlarini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish. Monografiya. - T. FAN BULOGI. 2022.yil

2. Normurodov U.N. O‘zbekistonda savdo servisining holati va uni rivojlantirish istiqbollari // “Iqtisodiyot va xalqimiz hayot sifatini yuksaltirishda xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishning dolzarb muammolari” mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari.– Samarqand. - 2015, b. 96-99.

3. Sattarova N.T. “O‘zbekistonda savdo xizmatlarini rivojlantirishningilmiy metodologik asoslari” Logistika va iqtisodiyot ilmiy elektron jurnal VI SON. 2021

4. Sattarova.N.T. Mirzaev.Q.J. “THE FACTORS AFFECTING TRADE IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN”Philosophical Readings XIII.4 (2021),pp. 2111-2117. 2111Info@philosophicalreadings.org10.5281/zenodo.5599778

5. Q.J.Mirzayev,G.S.Mustafayev,N.T.Sattarova “Biznes va tadbirkorlik asoslari”o‘quv qo‘llanma.T-Fan bulogi.Samarqand 2022

XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA REAL IQTISODIYOT KORXONALARI SAMARADORLIGINI TAHLIL ETISH VA BAHOLASH USLUBIYATLARI.

Xolmirzayeva Gulrux Akbarovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o'qituvchisi
SALOXITDINOVA MUATTAR BAXTIYOROVNA
SamISI MXT-122 guruh talabasi

Annotatsiya: Xizmat ko'rsatish sohasida real iqtisodiyot korxonalari samaradorligini tahlil etish va baholash Real iqtisodiyot korxonalari Moliyaviy barqarorlikning nazariy jihatlari dissertatsiyaning birinchi bobida keng yoritilib, korxonalarning moliyaviy xolatini taxlil qilish va uning moliyaviy barqarorligini baxolash mutlaq va nisbiy ko'rsatgichlar bo'yicha ilmiy asoslangan xolda taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Xizmat ko'rsatish, moliyaviy, samaradorlik, korxonalar, real iqtisodiyot, korxonalar.

Abstract: Analysis and assessment of the efficiency of real economy enterprises in the service sector. The theoretical aspects of financial stability of real economy enterprises are extensively covered in the first chapter of the dissertation, and a scientifically based analysis of the financial condition of enterprises and assessment of their financial stability are proposed in terms of absolute and relative indicators.

Key words: Service, financial, efficiency, enterprises, real economy, businesses.

Kirish. Xizmat ko'rsatish sohasida real iqtisodiyot korxonalari Moliyaviy barqarorlikning nazariy jihatlari dissertatsiyaning birinchi bobida keng yoritilib, korxonalarning moliyaviy xolatini taxlil qilish va uning moliyaviy barqarorligini baxolash mutlaq va nisbiy ko'rsatgichlar bo'yicha ilmiy asoslangan Ushbu taklif etilgan ko'satkichlarga asoslangan xolda «Kvars» AJ va «Bekobodsement» OAJ korxonalari moliyaviy barqarorligi darajasini taxlil qilamiz. Real iqtisodiyot korxonalari moliyaviy barqarorligi ko'p jihatdan korxona ixtiyorida qanaqa va qancha mablag' mavjudligi xamda ular korxonaning qaysi yunalishiga kiritilganligiga bog'liq. Foydalanilayotgan sarmoya yunalish mavkeiga qarab o'z va qarz mablag'lariga ajratiladi.

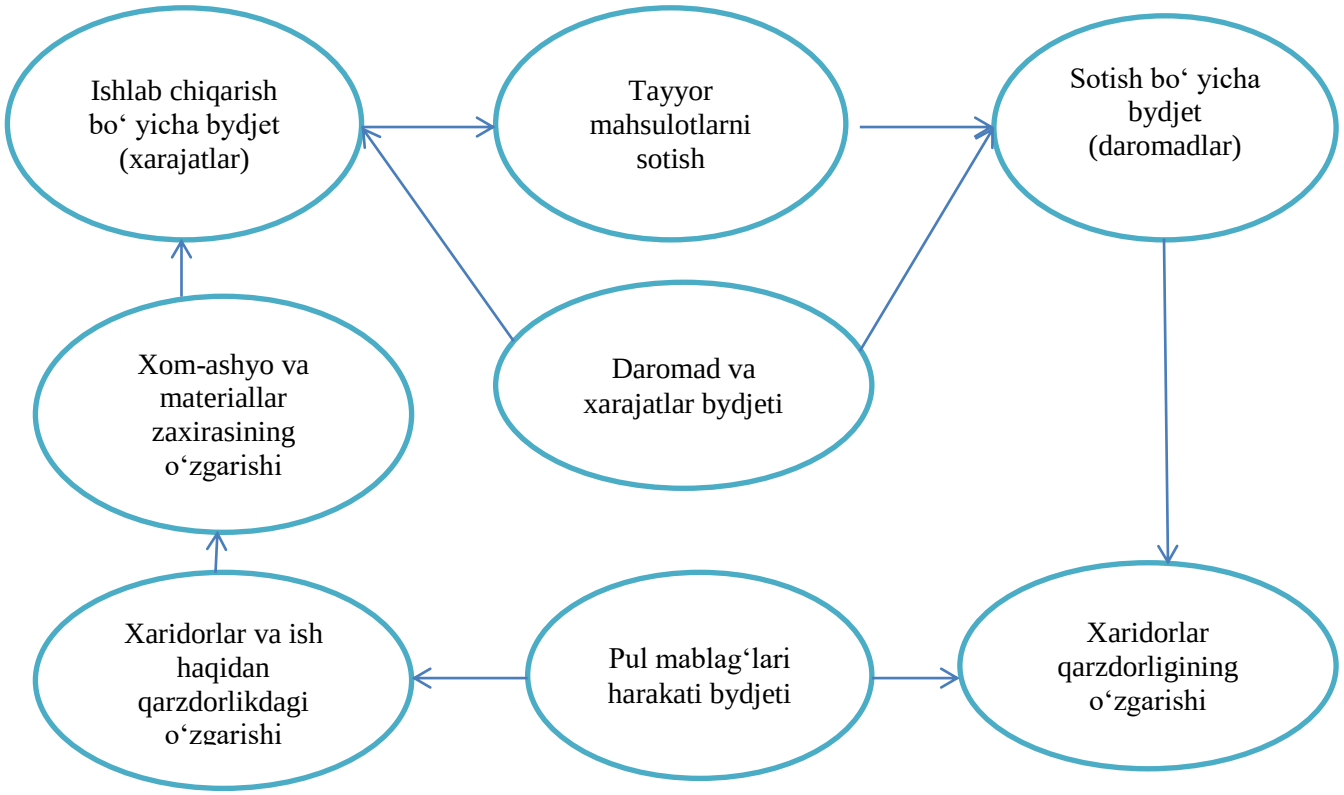
Korxonaning o'z mablag'lari o'zini-o'zi moliyalash talablari zaruriyati bilan

izohlanadi xamda u korxona mustaqilligi asosi xisoblanadi. Biroq, shuni inobatga olish kerakki, korxona faoliyatini moliyalash o‘z mablag‘‘lari xisobiga amalga oshirish xar doim xam foydali xisoblanmaydi va bu asosan mavsumiy xarakterga ega ishlab chiqarishda o‘z aksini topadi. Bunda ayrim vaqtda bank xisob raqamlarida katta xajmda mablag‘lar yig‘ilib qoladi va aksincha, boshqa vaqtda mablag‘larni topib bo‘lmaydi. Bundan tashqari shunga e’tibor qaratish kerakki, agar moliyaviy resurslar narxi yuqori bo‘lmasa, korxona kredit resurslari uchun to‘lashga nisbatan kiritilgan mablag‘dan yuqori natijaga erishishini ta’minlashi va qarz mablag‘larini jalb qilish esa o‘z mablag‘lar (aksiyadorlar) rentabelligi oshishiga olib kelishi mumkin. Ayni damda, korxona mablag‘lari asosan qisqa muddatli majburiyatlar xisobiga shakllangan bo‘lsa, unda korxona moliyaviy xolati beqaror bo‘ladi. Ya’ni, qisqa muddatli sarmoyalardan foydalanishda uzoq muddatli oborotga jalb qilmaslik va uni o‘z vaqtida qaytarishni nazorat qilishga yo‘naltirilgan doimiy tezkor ishlashni talab etadi. Demak, korxonaning moliyaviy xolati o‘z va qarz mablag‘larning optimal muvozanatiga bevosita bog‘lik. Moliyaviy strategiyani tug‘ri shakllantirish korxonalar faoliyati samaradorligini oshirishga yordam beradi. Korxonalar moliyaviy barqarorligi ko‘p jihatdan korxona ixtiyorida qanaqa va qancha mablag‘ mavjudligi xamda ular korxonaning qaysi yo‘nalishiga kiritilganligiga bog‘liq. Foydalanilayotgan sarmoya yo‘nalish mavqeiga qarab o‘z va qarz mablag‘lariga ajratiladi.

Korxonaning o‘z mablag‘lari o‘zini- o‘zi moliyalash talablari zaruriyati bilan izoxlanadi xamda u korxona mustaqilligi asosi xisoblanadi. Biroq, shuni inobatga olish kerakki, korxona faoliyatini moliyalash o‘z mablag‘lari xisobiga amalga oshirish xar doim ham foydali xisoblanmaydi va bu asosan mavsumiy xarakterga ega ishlab chiqarishda o‘z aksini topadi. Bunda ayrim vaqtda bank xisob raqamlarida katta xajmda mablag‘lar yig‘ilib qoladi va aksincha, boshqa vaqtda mablag‘larni topib bo‘lmaydi. Bundan tashqari shunga e’tibor qaratish kerakki, agar moliyaviy resurslar narxi yuqori bo‘lmasa, korxona kredit resurslari uchun to‘lashga nisbatan kiritilgan mablag‘dan yuqori natijaga erishishini ta’minlashi va qarz mablag‘larini jalb qilish esa o‘z

mablag‘lar (aksiyadorlar) rentabelligi oshishiga olib kelishi mumkin.

Ayni damda, korxona mablag‘lari asosan qisqa muddatli majburiyatlar xisobiga shakllangan bo‘lsa, unda korxona moliyaviy xolati beqaror bo‘ladi. Ya’ni, qisqa muddatli sarmoyalardan foydalanishda uzoq muddatli oborotga jalb qilmaslik va uni o‘z vaqtida qaytarishni nazoratqkilishga yo‘naltirilgan doimiy tezkor ishlashni talab etadi. Demak, korxonaning moliyaviy holati o‘z va qarz mablag‘larning optimal muvozanatiga bevosita bog‘lik. Moliyaviy strategiyani tug‘ri shakllantirish korxonalar faoliyati samaradorligini oshirishga yordam beradi. Etilmaganligini belgilasa, ikkinchidan ta’minotchilar (ish va xizmatlar) tomonidan e’tirozlarni keltirib chiqarishi mumkin.Korxonalar moliyaviy barqarorligi ko‘p jihatdan korxona ixtiyorida qanaqa va qancha mablag‘ mavjudligi hamda ular korxonaning qaysi yo‘nalishiga kiritilganligiga bog‘liq. Foydalanilayotgan sarmoya yo‘nalish mavqeiga qarab o‘z va qarz mablag‘lariga ajratiladi.

1.1 - rasm. Ajratish imkonini beruvchi ko‘p pog‘onali usul

tegishlicha xisoblanishi kerak. Shuning uchun ishlab chiqarilgan va xaridorlarga yuklangan tovarlar uchun shakllangan qo‘shilgan qiymat va foyda o‘zaro farq qiladi. Shuningdek, unda likvidlilik, o‘z aylanma mablag‘lari bilan ta’minlanganlik koeffitsientlarining dinamikasini belgilash, ya’ni korxonaning muayyan vaqtdagi moliyaviy xolatini baxolash mumkin.Ikkinchi omil - korxonaning moliyaviy xolatini belgilash.Korxonaning moliyaviy faoliyatini taxlil qilishda pulning davriy qiymati dinamikasidan olinadigan iqtisodiy foyda (zarar) baxolanishi lozim.Agar korxona aktivining tarkibida debitorlik qarzlari mavjud bo‘lsa, u xolda uning real qiymati sarmoyaning muqobil qiymati miqdoriga kamayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonuni. –T.: 2000.

2. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. 2020 yil 30 dekabr. – T.: 2020. [Elektron resurs]. – Kirish yo‘li: https://lex.uz.

3. O‘zbekiston Respublikasining O‘RQ-537-sonli “Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019 yil 10 may. – T.: 2019. [Elektron resurs]. – Kirish yo‘li: https://lex.uz.

4. O‘zbekiston Respublikasining O‘RQ-630-sonli “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020 yil 24 iyul. – T.: 2020. [Elektron resurs]. – Kirish yo‘li: https://lex.uz.

5. 26.10.2016 da qabul qilingan “Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini faollashtirish va kengaytirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PF-4853 sonli Prezident farmoni.

6. 30.10.2018 da qabul qilingan “Tovar bozorlarida savdoni yanadaerkinlashtirish va raqobatni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5564 son Farmon.

7. 13.02.2020 yilda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasida chakanasavdo qoidalarini hamda O‘zbekiston Respublikasida umumiy ovqatlanish mahsulotlarini

(xizmatlarini) ishlab chiqarish va sotish qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 75-son Vazirlar Mahkamasining qarori.

8. 08.10.2019 da qabul qilingan “Tovar-xom ashyo birjalari faoliyatisamaradorligini oshirish va birja savdosi mexanizmlarini yanada takomillashtirish choralari to‘g‘risida”gi PQ-4484 sonli qaror.

Evolution of International and Regional Academic Mobility: Trends and Prospects in the Context of the Future of Higher Education

Rustamov Zhamshid Ergashevich,
Samarkand Institute of Economics and Service

Abstract: The study examines the evolution of academic mobility in higher education, analyzing current trends and prospects in a rapidly changing world. Special attention is paid to the interaction between universities, states and corporations, as well as well as the impact of technological innovations on mobility. Challenges and opportunities for students, faculty, and university administrators in increasing academic mobility are discussed.

Key words: International mobility, regional mobility, higher education, trends, prospects, technological innovations, universities, students, teachers.

Annotatsiya: Tadqiqot oliy ta'limda akademik harakatchanlik evolyutsiyasini o'rganadi, tez o'zgaruvchan dunyoda mavjud tendentsiyalar va istiqbollarni tahlil qiladi. Universitetlar, shtatlar va korporatsiyalar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarga, shuningdek, texnologik innovatsiyalarning mobillikka ta’siriga alohida e’tibor qaratilmoqda. Talabalar, professor-o‘qituvchilar va universitet ma’murlari uchun akademik harakatchanlikni oshirishdagi muammolar va imkoniyatlar muhokama qilinadi.

Kalit so’zlar: Xalqaro mobillik, mintaqaviy harakatchanlik, oliy ta'lim, tendentsiyalar, istiqbollar, texnologik innovatsiyalar, universitetlar, talabalar, o'qituvchilar.

I. Introduction

Definition of academic mobility

International and regional academic mobility are becoming an integral part of the modern higher education paradigm, reflecting the desire of universities and educational institutions for global integration and cultural exchange. In this context, academic mobility encompasses a wide range of opportunities for students, teachers and researchers to participate in academic, scientific and professional programs outside their home country or region.

The definition of academic mobility includes not only the physical movement of educational participants, but also their intellectual and cultural interaction with new environments, ideas and communities. This can include internships, exchanges, semesters abroad, international academic conferences, collaborative research projects, and more.

In this context, the study of the prospects of international and regional academic mobility is an important task to anticipate and plan the future of higher education in a rapidly changing world order. This provides an opportunity not only to meet the needs and expectations of students and researchers, but also contributes to the quality of education, cultural diversity and global competitiveness of educational systems.

In this paper, we will examine the main aspects of international and regional academic mobility and identify the challenges and opportunities it faces in order to better understand its role in shaping the future of higher education.

II. Current status of international and regional academic mobility

Overview of current trends and statistics

International and regional academic mobility is experiencing a period of intense development and change, reflected in the diversity of programs, participating countries and participants. Recent years have been characterized by the following key trends and statistics:

1. Increase in the number of mobile students and researchers: According to various

international agencies and organizations, there has been a steady increase in the number of students and researchers participating in international exchanges and mobility programs. This trend indicates a growing interest in global educational opportunities and international cooperation.

2. Diversification of exchange destinations and formats: In recent years, there has been an increase in the diversity of mobility programs offered, including academic exchanges, internships, joint research projects, as well as online courses and virtual exchanges. This trend reflects the desire of universities and educational organizations to meet the diverse needs and expectations of students and researchers.

3. Increase in regional programs and initiatives: As part of the strengthening of regional cooperation and integration of different education systems, there has been an increase in the number of regional mobility programs and initiatives aimed at stimulating exchange and cooperation between countries and regions.

4. Duration and format of exchanges: Modern mobility programs are becoming increasingly flexible and adaptive, allowing participants to choose a variety of exchange formats and duration of participation, including short-term courses, semesters abroad, long-term internship programs and research projects.

Overall, the current state of international and regional academic mobility is characterized by a growing interest in global educational opportunities, a variety of exchange programs and formats, and an increase in the number of participants, indicating the importance of this phenomenon for the future of higher education.

III. Challenges and obstacles to the development of academic mobility

Financial constraints and availability of resources

One of the main challenges to the development of academic mobility are financial constraints and lack of available resources, which can limit the ability of students, faculty and researchers to participate in a mobility program. Although international exchanges and internships can provide valuable experiences and unique educational opportunities, they are often associated with significant financial costs that can be an

insurmountable obstacle for some participants.

Financial constraints can manifest themselves as the following problems:

1. Cost of tuition and living expenses: The high cost of tuition, room, board and other expenses abroad can be prohibitive for many students, especially those from low-income families.

2- Transportation costs: The cost of flight or travel tickets, visas and other travel-related expenses can add significantly to the overall mobility budget.

3. Language courses and preparatory programs: Some students may find it necessary to take language courses or preparatory programs before participating in the exchange, which also requires additional financial resources.

4. Additional costs: The possibility to participate in additional activities, cultural events or travel as part of the mobility program may also depend on the availability of additional funds.

These financial constraints can hinder broad access to academic mobility and create inequalities between those who can afford to participate in a mobility program and those who cannot. Addressing these challenges requires the development of more accessible and universal financial support mechanisms, such as scholarships, grants, subsidies and other forms of financial assistance for students and researchers seeking international academic mobility.

IV. Technological innovation and the future of academic mobility

The role of virtual reality and online learning

Virtual reality (VR) and online learning are playing an increasingly important role in the future of academic mobility, providing new opportunities for access to education and intercultural exchange that do not require physical presence in another country or region. These technologies are pushing the boundaries of traditional academic mobility by providing students and faculty with the opportunity to participate in interactive educational programs and international exchanges from the comfort of their home or university campus.

The role of virtual reality (VR):

1. Virtual Exchanges and Travel: Through VR, students can immerse themselves in virtual environments of different countries and cultures, exploring their history, art, architecture and traditions. This allows them to gain hands-on experience of international exchange without leaving their home campus.

2. Virtual lectures and seminars: Teachers can conduct virtual lectures and seminars for students from different countries, providing the opportunity to learn in an international learning environment right from home.

The role of online learning:

1. International online courses: Online courses and Massive Open Online Courses (MOOCs) allow students from different countries and regions to learn together, share knowledge and experiences from the comfort of their own homes. This increases access to education and makes it more globally accessible.

2. online mentoring and advising: Through online platforms and tools, students can receive support and advice from faculty and mentors from around the world, helping to broaden their academic and professional horizons.

These technological innovations are changing the face of academic mobility, making it more flexible, accessible and convenient for a wide range of participants. They provide new opportunities to share knowledge and expertise, helping to integrate global learning communities and strengthen their ties in the digital age.

V. Strategies for the development of international and regional academic mobility

Promoting sustainable partnerships and networks

For the successful development of international and regional academic mobility, it is critical to promote sustainable partnerships and networks among universities, research centers, governmental bodies and other stakeholders. These partnerships play a key role in providing access to educational resources, sharing knowledge and expertise, and creating an enabling environment for the mobility of students, faculty and researchers.

Below are some strategies that can promote sustainable partnerships and networks in the context of academic mobility:

1. Stimulating inter-university agreements and cooperation agreements: Universities can actively promote the creation and development of partnerships by concluding cooperation agreements with other educational institutions. These agreements may include student and faculty exchanges, joint research projects, and the organization of joint conferences and events.

2. Building international educational networks: Universities can also join international educational networks and associations such as Erasmus+, Fulbright, Association of Asia Pacific Universities (APRU) and others. These networks provide participants with access to various educational resources, financial support and opportunities to participate in international projects and mobility programs.

3. Development of multi-stakeholder partnerships: Universities can also actively develop multi-stakeholder partnerships involving not only universities but also governmental and non-governmental organizations, industrial enterprises, public organizations and other stakeholders. Such partnerships can contribute to the creation of comprehensive educational programs focused on solving pressing social and economic problems.

Promoting sustainable partnerships and networks is an important element of a strategy for international and regional academic mobility, as they provide the necessary infrastructure and support for the successful implementation of exchanges and mobility programs. Attention to strengthening such partnerships contributes to improving the quality of education, enhancing access to educational resources and improving international cooperation in higher education.

VI. Impact of academic mobility on education and society

Formation of global professional competencies

International and regional academic mobility play an important role in building global professional competencies that are increasingly in demand in today's world.

Participation in international exchanges and mobility programs provides students, teachers and researchers with a unique opportunity to develop skills and qualities necessary for successful adaptation and activity in the global environment. Below are some key aspects of the impact of academic mobility on the formation of global professional competencies:

1. Intercultural Communication: Participation in exchanges and mobility programs allows students and faculty to immerse themselves in different cultural environments, interact with representatives of different cultures and nationalities. This promotes intercultural communication, the ability to work in multinational teams and to effectively resolve intercultural conflicts.

2. Flexibility and adaptability: Moving to another country or region to study or work requires participants in mobility programs to be flexible, adaptable and able to adjust quickly to new conditions. These skills are essential in today's world, which is characterized by rapid change and uncertainty.

3. international work experience: Participation in internships, practicums or research projects abroad gives students and young professionals the opportunity to gain valuable international work experience, expand their professional skills and find new career prospects.

4. Global Thinking and Perspectives: Exposure to different educational systems, teaching methods and scientific approaches helps develop global thinking and perspectives. Participants in mobility programs gain a broader perspective on world issues, the diversity of cultures and how to solve complex problems.

In general, academic mobility contributes to the formation of global professional competencies, which are key for successful adaptation to modern challenges and opportunities in the global world. These competencies not only improve the personal development of participants, but also contribute to the development of society as a whole, enriching its cultural and intellectual heritage.

VII. Conclusion

Summarizing the results and main conclusions

International and regional academic mobility is an integral part of modern higher education, playing a key role in shaping the future educational landscape. Looking at the future of higher education through the lens of academic mobility allows us to understand its significance and impact on students, faculty, researchers and society at large.

To summarize our review, we can highlight a few key findings:

1. Global Education for a Global World: International Academic Mobility contributes to the formation of global professional competencies necessary for successful adaptation to contemporary challenges and opportunities in a global society.

2. Development of international partnerships: Sustainable partnerships and networks between universities, research centers and other stakeholders are the basis for successful implementation of mobility programs and integration of educational systems.

3. Technological innovation: The role of virtual reality and online learning in academic mobility continues to grow, opening up new opportunities for access to education and intercultural exchange.

4. Importance of financial support: Financial constraints can be a serious barrier to student and faculty mobility, so more affordable financial support mechanisms need to be developed.

Overall, academic mobility remains a key element in the development of higher education in the future, contributing to its globalization, qualitative growth and helping to shape global citizens. This look into the future allows us to better understand the role and importance of mobility in shaping an educational space where boundaries are increasingly blurred and opportunities are limitless.

List of references

1. Knight, J. (2004). Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales. Journal of Studies in International Education, 8(1), 5-31.

2. J.E. Rustamov International Journal of Scientific Research And Education.

Volume||07||Issue||03||March-2019||Pages-8114-8118||ISSN(e):2321-7545 Website: http://jsae.in

3. European Commission/EACEA/Eurydice. (2018). The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Oliy ta’lim tizimida innovatsion faoliyatni rivojlantirish shart-sharoitlari, tamoyillari va baholash bosqichlari.

Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti
tadqiqotchisi Murodov Alisher Murodovich
tel: +998979343223
elektron pochta::murojonov2018@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’lim xizmatlari tizimini innovatsion rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, ushbu sohada samaradorlikni oshirish bo‘yicha xalqaro tajribalardan keng ko‘lamda foydalanish, ta’lim xizmatlari bozorining konyunkturasi o‘zgarishi hamda oliy ta’lim muassasalarining malakali ilmiy salohiyatga ega bo‘lgan kadrlar bilan ta’minlash yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim xizmatlari, mexanizm, baholash, oliy ta'lim tizimi, innovatsion faoliyat, raqobatbardoshlik.

Abstract: This article discusses the socio-economic significance of the innovative development of the higher education services system, the wide use of international experience in increasing efficiency in this area, changes in the market conditions of educational services, and proposals and recommendations for providing higher education institutions with qualified scientific personnel.

Key words: Educational services, mechanism, evaluation, higher education

system, innovative activity, competitiveness.

Bugungi kunda sodir bo'layotgan transformatsion jarayonlar fonida mamlakatimiz hayotining barcha jabhalarida ijtimoiy ahamiyatga ega ijobiy natijalarga erishish maqsadida oliy ta'lim tizimini innovatsion rivojlantirish vazifasi alohida dolzarb ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Oliy ta'lim tizimida innovatsion faoliyatni rivojlantirish yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish zarurat etgan holda, oliy ta'lim xizmatlari sifati va samaradorligini keskin oshirish, sohada fan-texnika yutuqlarini o'quv jarayoniga joriy etishni talab etmoqda.

Inson taraqqiyoti innovatsiyalarning global tavsifi bilan ta'minlanadi. Buning uchun oliy ta'lim tizimida qulay muhitni yaratish, innovatsion faoliyatning barcha turlarini va ularning tashkiliy tuzilmalarini qo'llab-quvvatlash mexanizmini yaratish, ilm-fanni rivojlantirish va innovatsion loyihalar samaradorligini oshirish bo'yicha keng ko'lamli tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Respublikamizda innovatsiyalarni faollashtirish jarayoni ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi holatini o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Mamlakatimizda OTMlarida innovatsion salohiyatni oshirish va uning imkoniyatlarini kengaytirish bu sohaning istiqbolli yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Oliy ta'lim tizimida ilmiy, texnologik va innovatsion siyosatning asosiy vazifalari jahon malaka talablari darajasida mutaxassislar, ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash hamda innovatsion salohiyatni rivojlantirish mamlakatning ijtimoiy muammolarini hal etishda muhim masala hisoblanadi. Ushbu muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish ko'p jihatdan ta'lim faoliyatining barcha ishtirokchilarining innovatsion jarayonlarga qo'shilish darajasi bilan bog'liq.

Hozirgi vaqtda respublikamiz OTMlarida, ularning innovatsion rivojlanishi va faoliyati samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlarga alohida e'tibor qaratish zarur. OTMlarining innovatsion rivojlanishi ularning raqobatbardoshligini ta'minlashning muhim va hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Boshqacha aytadigan bo'lsak, iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning zamonaviy sharoitida raqobatbardoshlikni

ta’minlash uchun alohida olingan hudud yoki milliy darajada muvaffaqiyatli rivojlanishida muhim rol o’ynovchi oliy ta’lim tizimida innovatsiyalarni yaratish va joriy etishga ko’maklashadigan shart-sharoitlarni yaratishi lozim.

Shuning uchun asta-sekin mustaqil ahamiyatga ega bo’lgan va OTMga xos bo’lgan o’ziga xos xususiyatlarni aniqlagan holda, ilmiy tushuncha apparatini yanada takomillashtirishni talab qiladigan innovatsion rivojlanishni baholash eng raqobatbardosh universitetni aniqlashda dastlabki qadam bo’lishi mumkin.

OTMning innovatsion rivojlanish darajasini aniqlash uchun uning faoliyati natijalarini va innovatsion iqtisodiyot talablariga muvofiqligini baholashga imkon beradigan ko’rsatkichlar tizimi kerak.

Hozirgi vaqtda OTMning innovatsion rivojlanishini baholashning yagona, yaxshi o’rnatilgan metodologiyasi mavjud emasligi sababli ushbu masala bo’yicha kelgusidagi tadqiqotlar hamda OTMning innovatsion rivojlanishini to’liq tavsiflovchi ko’rsatkichlarning kompleks to’plamini tanlash va baholashni o’tkazish bosqichlaridan iborat tahlil o’tkazishning rasmiylashtirilgan algoritmini ishlab chiqish talab etiladi. OTMning innovatsion faoliyatini baholash ko’rsatkichlari nomenklaturasini tanlashni o’z ichiga olgan, o’zida jami operatsiyalar majmuini nazarda tutuvchi hamda ushbu ko’rsatkichlar qiymatini raqobatdosh OTMlarining tegishli ko’rsatkichlari qiymatlari bilan taqqoslash orqali OTMning innovatsion rivojlanish darajasini baholash mexanizmini ishlab chiqish kerak.

OTMning innovatsion rivojlanishini baholash asosiy maqsad emas, balki baholash natijalaridan foydalanish maqsadiga bo’ysinadi. Tahlilning ishonchliligi, ob’ektivligi, asosliligi va axborot bilan ta’minlanganligi qo’yilgan maqsadning qanchalik darajada to’g’ri belgilanganligiga bog’liqdir. Baholashning samaradorligi pirovardida innovatsion jarayon ishtirokchilari o’rtasidagi o’zaro munosabatlar jarayonlarini takomillashtirish bilan aniqlanadi.

Xulosa va tavsiyalar.

Olib borilgan tadqiqotlar quyidagilarni ko’rsatmoqda:

1. Universitetning innovatsion faoliyatini baholashning yagona tizimini yaratish zarurati oliy o‘quv yurtlarida innovatsion muhit va infratuzilmani rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha davlat dasturlarini amalga oshirishda byudjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligini nazorat qilish bilan bog‘liq.

2. Innovatsion muhit darajasini va uning barcha elementlarining samaradorligini doimiy ravishda kuzatib borish juda muhimdir. Biroq, universitetlarning innovatsion faoliyatini baholashning mavjud usullaridan foydalangan holda, universitetning innovatsion muhiti darajasi, uning faolligi va tashqi biznes muhitiga muvofiqligi haqida to'g'ri xulosa chiqarish juda qiyin. Baholash mezonlari universitetdagi innovatsion jarayon kontseptsiyasining mohiyatini ochib bera olmaydi, uning samaradorligi, natijalari va hududdagi tadbirkorlik va ishlab chiqarish ehtiyojlariga moslashuvi haqida xulosa chiqarishga imkon bermaydi.

3. Integral ko'rsatkichning qiymatini oshirish uchun universitet ma'lum sohalarda past ko'rsatkichlarni, masalan, innovatsiyalar rivojlanishini rag'batlantiradigan ta'lim faoliyati darajasini teng ravishda yaxshilashi kerak. Bu unga asosiy rivojlanish tendentsiyalarini belgilash va raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi Shunday qilib, birinchi yo'nalish - universitetda innovatsiyalarni yaratish bo'yicha faoliyat - innovatsiyalarni yaratish, o'zlashtirish va tarqatish jarayoni bilan bevosita bog'liq bo'lgan ish turlarini o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Axunova G. O‘zbekistonda ta’lim xizmatlari marketingi muammolari. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim Vazirligi, Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti. – T.: Iqtisod-Moliya, 2005 y. – 244 b.;

2. Баженова В.С. Непрерывное образование в условиях трансформации экономической системы. – М.: Изд. Рос. экон. акад, 2000-216 с.

3. Воронин А.В. Университет как системообразующий региональный научно-инновационный комплекс // Высшее образование в России. – 2010. – №8–9. – С. 62-68.

4. Высшее образование сегодня. 2008. № 8. Издательская группа «Логос», 2008. - С. 5.

5. Гребенюк И.И., Голубцов Н.В., Кожин В.А., Чехов К.О., Чехова С.Э., Федоров О.В. Анализ инновационной деятельности высших учебных заведений России: монография. / под. ред. И.И. Гребенюк – М.: Изд-во «Академия Естествознания», 2012. – 464 с.

6. Захарова Л.В. Формирование и развитие образовательных услуг: автореф. дисс. конд. экон. наук / Белград. 2002-235с.;

7. Лукашенко М.А. Высшие учебное заведение на рынке образовательных услуг: актуальные проблемы управления. – М.: Изд. Маркет ДС, 2003. -358 с.;

TEXNOLOGIYALAR SHAKLIDAGI INNOVATSIYALAR VA ULARNING SAMARADORLIGI

Bekmurodov Abbos Amiriddinovich
SamISI katta o‘qituvchisi
Qarshiyev Avazbek Sa’dullayevich
avazqarshiyev@yahoo.com
ORCID ID: 0009-0007-4688-7558

Annotatsiya: Ushbu maqolada Innovatsiyalar samaradorligi indeksi (IEI), investitsiyalar rentabelligi (ROI), yalpi ichki mahsulot (YaIM) o’sishi va mehnat unumdorligi kabi asosiy ko‘rsatkichlar yordamida texnologik innovatsiyalarning iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’sirini ko‘rib chiqiladi. Hisob kitob ishlarini olib borish uchun esa AQShning yetakchi kompaniyalari, jumladan Tesla, Amazon kabilarning Web Services va 5G texnologiyasini joriy etishning foydalangan holda tadqiqot

innovatsiyalarga strategik investitsiyalar unumdorlik va rentabellikni qanday oshirganliklari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Texnologik innovatsiyalar, iqtisodiy samaradorlik, raqamli transformatsiya, avtomatlashtirish, sun’iy intellekt, investitsiyalar rentabelligi, mehnat unumdorligi, YaIM o‘sishi, innovatsiya samaradorligi.

Abstract: This article examines the impact of technological innovations on economic indicators using key indicators such as the Innovation Efficiency Index (IEI), return on investment (ROI), gross domestic product (GDP) growth, and labor productivity. For accounting purposes, it analyzes how leading US companies, including Tesla and Amazon, have increased productivity and profitability through strategic investments in research and innovation, while taking advantage of the introduction of Web Services and 5G technology.

Key words: Technological innovations, economic efficiency, digital transformation, automation, artificial intelligence, return on investment, labor productivity, GDP growth, innovation efficiency.

Kirish

Raqamli iqtisodiyot davrda texnologik innovatsiyalar iqtisodiy o‘sish, samaradorlik va raqobatbardoshlikning asosiy omiliga aylanib bormoqda. Raqamli transformatsiya, avtomatlashtirish, sun’iy intellekt va qayta tiklanadigan energiya texnologiyalari sohasidagi jadal yutuqlar sanoatni o‘zgartirib, kompaniyalarga kam sarf-xarajat evaziga yuqori mahsuldorlikka erishish imkonini berayotganini ko‘rishimiz mumkin. Doimiy ravishda innovatsiyalarga strategik sarmoya kiritgan kompaniyalar nafaqat raqobat jihatdan ustunlikka ega bo‘lmoqdalar, balki milliy iqtisodiy o‘sishga o‘zining hissa qo‘shib kelmoqda.

Ushbu texnologik innovatsiyalar samaradorligi ko‘pincha innovatsiyalar samaradorligi indeksi (IEI), investitsiyalar rentabelligi (ROI) va uning yalpi ichki mahsulot (YaIM) va mehnat unumdorligiga ta‘siri kabi asosiy ko‘rsatkichlar yordamida o‘lchashimiz mumkin. Ushbu ko‘rsatkichlar texnologik yutuqlar biznesning iqtisodiy

barqarorligi va rentabelligiga qanday ta‘sir qilishini tushunish imkonini beradi.

Innovatsion faoliyatni samaradorligini oshirishdagi ustuvor yo‘nalishdan biri bu innovatsion faoliyat uchun to‘g‘ri infratuzilma yaratib berishi lozim. Infratuzilmaning muhim yo‘nalishlaridan biri bu innovatsion faoliyatni huquqiy jihatdan himoya qilishidir. Jumladan, Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 7-aprelda qabul qilingan Senat tomonidan 2020-yil 19-iyunda ma’qullangan O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”[1]gi Qonunida sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

“… innovatsion rivojlantirishning huquqiy jihatdan tartibga solinishini ta’minlash;

– innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlar va infratuzilmani yaratish;

– innovatsion faoliyat subyektlarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish;

– innovatsion faoliyat sohasidagi respublika, tarmoq va hududiy davlat dasturlarini ishlab chiqish hamda amalga oshirish kabilarni keltirishimiz mumkin[1].

Adabiyotlar sharhi

Texnologiyalar shaklidagi innovatsiyalar zamonaviy iqtisodiyotda muhim o‘rin tutib, ularning samaradorligi bo‘yicha turli nazariy va empirik tadqiqotlar olib borilgan.

Solou o‘zining 1957-yilda ishlab chiqqan modelida texnologik innovatsiyalar ekzogen omil sifatida qaraladi, ya’ni ular iqtisodiy tizimdan tashqarida, ilmiy kashfiyotlar, tadqiqot va taraqqiyot natijasida yuzaga keladi. Unga ko‘ra:

- Texnologik innovatsiyalar ishlab chiqarish hajmini oshirishga imkon beradi.
- Avtomatlashtirish va yangi texnologiyalar mehnat unumdorligini oshiradi.
- Innovatsiyalar kapital va mehnat resurslarini samarali ishlatishga yordam beradi.

[1] O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida” Qonuni, Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 7-aprelda qabul qilingan.

– Solou modelining asosiy ishlab chiqarish funksiyasi quyidagi shaklda ifodalanadi:

$$Y=AF(K, L)Y$$

Bu yerda:

- **Y** – umumiy ishlab chiqarish hajmi (YaIM),
- **A** – texnologik taraqqiyot darajasi,
- **K** – kapital,
- **L** – mehnat.[2]

Muqim rentabellik tushishi (diminishing returns). Kapital va mehnat o‘sishi bir nuqtaga yetgandan keyin iqtisodiy o‘sish sekinlashadi. Ammo texnologik taraqqiyot mavjud bo‘lsa, bu muammo bartaraf etiladi va barqaror iqtisodiy o‘sish saqlanib qoladi. Solou modeli texnologiyani ekzogen omil sifatida ko‘rib chiqadi, ya’ni u iqtisodiy tizimga tashqaridan kirib keladi deb hisoblaydi. Ammo bugungi innovatsion iqtisodiyotda texnologik taraqqiyot asosan ichki omillar (masalan, R&D investitsiyalari, startap ekotizimlari, davlat siyosati) orqali shakllanadi.

Griliches tomonidan 1990-yilda ishlab chiqilgan tadqiqotlarda atentlar innovatsion jarayonlarni anglatadi, lekin ularning iqtisodiy samaradorligi doimiy emas. R&D (ilmiy-tadqiqot ishlari) investitsiyalarining samaradorligi turli omillarga bog‘liq. Patent tizimining sifatli ishlashi innovatsion jarayonlarni qo‘llab-quvvatlashi lozim. jihatdan tahlil qilingan.[3]

Olim patent statistikalarini innovatsiyalarning yagona mezoni sifatida ko‘rib chiqadi, lekin bugungi kunda ochiq innovatsiyalar (open-source) va kollektiv tadqiqotlar ham dolzarb. Innovatsion samaradorlikni faqat patentlar bilan emas, balki mahsulotlar bozorga chiqarilish tezligi, texnologik tahlillar va startaplarning muvaffaqiyati bilan baholash lozim.

Shuningdek, Porter tomonidan ishlab chiqilgan raqobatbardoshlik nazariyasiga ko‘ra, “Yangi nazariya shuni tushuntirishi kerakki, nima uchun mamlakat xalqaro miqyosda raqobatlashadigan kompaniyalar uchun qulay bazani ta'minlaydi.

Boshlang‘ich baza - bu korxonaning asosiy raqobatdosh ustunliklari yaratilgan va barqaror bo'lgan mamlakat. Aynan shu yerda kompaniya strategiyasi belgilanadi, asosiy mahsulot va jarayon texnologiyasi yaratiladi va qo‘llab-quvvatlanadi, eng samarali ish o‘rinlari va eng ilg‘or malakalar joylashadi”.[4]

Porter modeli innovatsiyalarni milliy miqyosda tahlil qiladi, ammo bugungi global iqtisodiyotda innovatsiyalar transmilliy xarakterga ega bo‘lib, davlat chegaralaridan tashqarida rivojlanmoqda. Innovatsiyalarni rag‘batlantirishda xalqaro hamkorlik va ochiq innovatsion ekotizimlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu sohada Kenneth Arrow ham o‘zining ilmiy izlanishida texnologik innovatsiyalar va bilimlarning iqtisodiyotdagi o‘rnini chuqur tahlil qilgan. U ayniqsa bilim iqtisodiyoti va innovatsiyalarni bozor mexanizmlariga integratsiya qilish mavzulariga e’tibor qaratgan. Arrowning “Learning by Doing” hamda “Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention” kabi ishlarida texnologik taraqqiyot va uning samaradorlikka ta’siri batafsil bayon etilgan.[5]

Olimning bilim va texnologiyalar ommaviy tovar ekanligi haqidagi fikri Google TensorFlow, Linux, va OpenAI kabi loyihalar orqali tasdiqlanmoqda. Ushbu platformalar innovatsiyalarni tezroq rivojlantirish imkonini bermoqda. AQSh va Yevropa davlatlari yuqori texnologiyalar (AI, kvant kompyuterlar, yashil energiya) bo‘yicha tadqiqotlarga katta mablag‘ ajratmoqda. Tesla va SpaceX kabi kompaniyalar dastlabki xatolaridan saboq olib, har bir keyingi avlod mahsulotlarida samaradorlikni oshirishdi.

Adabiyotlar sharhi shuni ko‘rsatadiki, texnologiyalar shaklidagi innovatsiyalar iqtisodiy rivojlanishning muhim drayveri bo‘lib, ularning samaradorligi turli jihatlardan baholanadi. Klassik innovatsion nazariyalar texnologik rivojlanishning fundamental asoslarini ta’kidlagan bo‘lsa, zamonaviy tadqiqotlar raqamli transformatsiyaning ahamiyatini yoritib bermoqda. Kelgusida texnologik innovatsiyalarning iqtisodiy samaradorligini baholashda yangi yondashuvlar, jumladan sun’iy intellekt va ma’lumotlar tahlilining roli yanada ortishi kutilmoqda.

Tahlil va natijalar

1. Innovatsion samaradorlik indeksi (IEI)

$$IEI = \frac{Innovatsion\ natija}{Innovatsiyaga\ yo'naltirilgan\ resurslar}$$

Bu formula texnologik innovatsiyalarning samaradorligini baholash uchun ishlatiladi. Ya'ni, qancha resurs sarflanib, qanday natijalarga erishilganini ko'rsatadi. Ushbu formuladan innovatsion korxonalar samaradorligini baholashda, davlat miqyosidagi texnologik taraqqiyot tahlili va R&D bo'limlarining samaradorligini o'lchashda foydalanishimiz mumkin.

Bunga "AQSh misol qilib oladigan bo'lsak, Tesla kompaniyasi elektr avtomobillarini ishlab chiqarish bo'yicha katta investitsiya kiritdi. 2023-yilda Tesla R&D ga taxminan 3,5 milliard dollar ajratdi va natijada 1,8 million avtomobil ishlab chiqardi."[2][6]

$$IEI = \frac{1\ 800\ 000}{3\ 500\ 000\ \ 000\$} = 0.000514$$

1 dollar investitsiya uchun Tesla 0.000514 ta elektromobil ishlab chiqargan. Agar natija 1000 barobar oshirilsa, bu 1 million dollar investitsiya uchun 514 ta avtomobil deganidir. Bu ko'rsatkich an'anaviy avtomobil ishlab chiqaruvchilardan sezilarli darajada yuqori ekanligini xulosa qilishimiz mumkin.

2. Innovatsion investitsiyaning rentabellik darajasi (ROI)

$$ROI = \frac{Sof\ Foyda\ -\ Innovatsiyaga\ yo'naltirilgan\ xarajatlar}{Innovatsiyaga\ yo'naltirilgan\ xarajatlar} \times 100\%$$

Ushbu formula texnologik investitsiyalar qanchalik foyda keltirganini baholashga yordam beradi. Bu formulani biz katta miqyosdagi innovatsion loyihalar rentabelligini o'lchash hamda startap va texnologik kompaniyalarning investitsiya samaradorligini tahlil qilishda ishlatishimiz mumkin.

Hisoblash uchun "Amazon Web Services (AWS) bulutli texnologiyalarni

[2] 2023-yil, Tesla Inc. "Annual Report" https://ir.tesla.com saytidan olindi.

rivojlantirish uchun 2022-yilda 35 milliard dollar investitsiya kiritganini olishimiz mumkin. Natijada kompaniya yakuniy foydani 90 milliard dollargacha oshirdi.”[3][7]

$$ROI = \frac{\mathbf{90 - 35}}{\mathbf{35}} \times \mathbf{100\%} = \mathbf{157\%}$$

ya’ni investitsiya 1,57 baravar o‘zini qoplaganini ko‘rishimiz mumkin.

3. Innovatsiyalarning yalpi ichki mahsulotga (YaIM) ta’siri

Bu formula innovatsiyalarni joriy etish natijasida YaIM qanday o‘zgarishini ko‘rsatadi.

$$\mathbf{\Delta YaIM = \alpha \times \Delta Innovatsiya}$$

Ushbu formuladan davlatning innovatsion siyosati samaradorligini baholash va texnologik taraqqiyot iqtisodiyotga qanday ta’sir qilishini aniqlashimiz mumkin. Misol sifatida esa “AQSh hukumati 5G texnologiyalarini rivojlantirish uchun katta miqdorda investitsiya kiritgani va natijada telekommunikatsiya sohasining YaIM ga ta’siri 1,2 trillion dollarga oshganini olamiz.”[4][8]

Bu yerda **Δ\alpha** = 0.6$ deb olinadi.

ΔYIM=0.6×1,200,000,000,000=720,000,000,000

Natija esa Innovatsiyalar AQSh YaIMga 720 milliard dollar qo‘shimcha hissa qo‘shganligi kelib chiqadi.

4. Mehnat unumdorligining innovatsiyalar orqali o‘sishi

$$\boldsymbol{LP = \frac{YaIM}{Ishchilar\ soni}}$$

Bu formulaning tavsifi shundan iboratki texnologik innovatsiyalar natijasida ishchilar unumdorligining oshishini baholashga yordam beradi. Bu formulani biz sun’iy intellekt va avtomatlashtirish natijasida ish unumdorligining oshishini baholash va texnologik modernizatsiyaning iqtisodiyotga ta’sirini tahlil qilishda qo‘llashimiz

[3] Amazon Inc. 2023-yil ma’lumoti “AWS Financial Overview”, Available at https://aws.amazon.com saytida mavjud.
[4] Federal Communications Commission (FCC) (2023). “5G Economic Impact Report” https://www.fcc.gov saytida mavjud.

mumkin.

AQShda Google va Microsoft sun'iy intellekt asosida ishlovchi mahsulotlarni joriy etdi. "2023-yilda AQShda texnologik innovatsiyalar tufayli har bir ishchiga to'g'ri keladigan YaIM 150 ming dollardan 165 ming dollarga oshdi. Bu mehnat unumdorligi 10% ga o'sganini anglatadi."[5][9]

$$LP = \frac{24\ 000\ 000\ 000}{145\ 000\ 000} = 165{,}517$$

Har bir ishchi 165,517$ qiymatdagi mahsulot yoki xizmat ishlab chiqargan. Oldingi 2022-yilda bu ko'rsatkich 150,000 dollar edi, ya'ni 10% o'sish kuzatilgan.

Yuqoridagi formulalar orqali innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ularning iqtisodiyotga ta'sirini baholash uchun muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. AQSh misolida ko'rib chiqilgan holatlar esa texnologik innovatsiyalar qanday qilib iqtisodiy samaradorlikni oshirishini yaqqol namoyon qilib beradi. Tesla, Amazon, Google va Microsoft kabi kompaniyalarning innovatsiyalari nafaqat o'z bizneslariga, balki umuman global iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatganini hisob-kitoblar natijasida ko'rishimiz mumkin.

Xulosa va takliflar

Texnologik yangiliklar va ularning samaradorligi tahlili natijasida shu aniq bo'ldiki, innovatsiyalarni kiritish va tarqalishini qo'llab-quvvatlash har bir mamlakat uchun iqtisodiy samaradorlik, rentabellik va raqobatbardoshlikni sezilarli darajada oshirsihga xizmat qiladi. Keltirilgan formulalar orqali hosil qilingan natijalar shuni ko'rsatdiki, Tesla, Amazon va Google kabi dunyo bo'yicha hozirgi eng yirik kompaniyalar asosan innovatsiyalarga strategik sarmoya kiritish orqali sezilarli samaradorlikka erishmoqda.

Umumiy xulosa sifadia shuni aytish mumkinki, innovatsion samaradorlik indekslari (IEI) o'sish tendensiyasining o'garishi korxona miqyosida foydaning o'zgarishiga, mamlakat miqyosida YaIM miqdoriga sezilarli darajada ta'sir o'tkazadi.

[5] U.S. Bureau of Labor Statistics (2023). "Labor Productivity and Costs" https://www.bls.gov saytidan olindi.

Amazon Web Services misolida ko‘rinib turganidek, texnologik innovatsiyalarga investitsiyalar rentabelligi (ROI) innovatsiyalar nafaqat boshlang‘ich sarmoyani to‘lashini, balki uzoq muddatli iqtisodiy foyda keltirishini ham yuqorida ko‘rib chiqdik. Bundan tashqari, innovatsiyalarning yalpi ichki mahsulot (YaIM) o‘sishiga qo‘shadigan hissasini yuqorida ko‘rganimizdek aniqki, buni 5G texnologiyasiga qo‘yilgan investitsiyalar misolida ko‘rish mumkin, bu esa AQSh iqtisodiyoti uchun yuzlab milliard dollarlarni keltirib chiqarganini aytishimiz mumkin. Bundan tashqari, ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish texnologiyasiga innovatsiya kiritish, ya’ni avtomatlashtirish, sun’iy intellekt va raqamli transformatsiyalashtirish umumiy aytilganda mehnat unumdorligi sezilarli darajada oshirishga imkon yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, texnologik innovatsiyalar barqaror iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili bo‘lib, samaradorlikni oshirish, yuqori rentabellik va global raqobatbardoshlikni oshirishni ta’minlaydigan rivojlantirish usullaridan biridir. Uzoq muddatli iqtisodiy farovonlik va innovatsion yetakchilikni saqlab qolish uchun ilmiy tadqiqot va ishlanmalarga doimiy sarmoya kiritish, nazoratga olish hamda yangi texnologiyalarni keng ko‘lamda o‘zlashtirishni rag‘batlantirish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida” Qonuni, Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 7-aprelda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 19-iyunda ma’qullangan, https://lex.uz/acts/-4910391

[2] Solou, R. M. (1957). Technical Change and the Aggregate Production Function. The Review of Economics and Statistics, 39(3), 312-320.

[3] Griliches, Z. (1990). Patent Statistics as Economic Indicators: A Survey. Journal of Economic Literature, 28(4), 1661-1707.

[4] Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. The Free Press.

[5] Arrow, K. J. (1962). Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention. The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors,

609-626.

[6] Bohnsack, R., Pinkse, J., & Kolk, A. (2022). “Business models for sustainable innovation: Managing the trade-offs between technology, market, and policy.” Research Policy, 51(1), 104384.

[7] Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2021). “The Business of Artificial Intelligence.” Harvard Business Review.

[8] Jorgenson, D. W., & Vu, K. M. (2022). “The Impact of Information Technology on Postwar US Economic Growth.” The Review of Economics and Statistics, 104(2), 203-218.

[9] Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2022). “Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor.” Journal of Economic Perspectives, 36(3), 3-30.

[10] Freeman, C. (1995). The National System of Innovation in Historical Perspective. Cambridge Journal of Economics, 19(1), 5-24.

[11] Nelson, R. R., & Winter, S. G. (1982). An Evolutionary Theory of Economic Change. Harvard University Press.

[12] Schumpeter, J. A. (1934). The Theory of Economic Development. Harvard University Press.

[13] Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation. Harvard Business Review Press.

Tijorat banklarida operatsion risklarini boshqarishni takomillashtirish yo‘llari

Ismoilov Sirojiddin Nuriddin o‘g‘li

SamISI magistranti.

Annotatsiya: Mazkur maqolada tijorat banklari faoliyatida uchraydigan operatsion risklarning xususiyatlari, ularning bank tizimidagi roli hamda moliyaviy barqarorlikka ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, operatsion risklarni aniqlash, baholash va boshqarishning amaliy jihatlari yoritilib, zamonaviy boshqaruv yondashuvlari asosida takomillashtirish yo‘llari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: operatsion risk, risklarni boshqarish, bank tizimi, ichki nazorat, raqamlashtirish, kiberxavfsizlik.

Abstract: This article analyzes the characteristics of operational risks encountered in the activities of commercial banks, their role in the banking system, and their impact on financial stability. It also highlights the practical aspects of identifying, assessing, and managing operational risks, and suggests ways to improve them based on modern management approaches.

Key words: operational risk, risk management, banking system, internal control, digitalization, cybersecurity.

Kirish. Bank tizimi iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri sifatida ko‘plab risklar bilan yuzma-yuz keladi. Moliyaviy, kredit, suveren va likvidlik risklari qatori operatsion risklar ham tijorat banklari uchun jiddiy tahdid hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi

Operatsion risklarni boshqarish bo‘yicha ko‘plab xalqaro va mahalliy tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, Basel qo‘mitasi tomonidan ishlab chiqilgan "Principles for the Sound Management of Operational Risk" (2021) hujjati operatsion risklarni samarali boshqarishning asosiy tamoyillarini belgilab bergan. Deloitte va McKinsey & Company kompaniyalari tomonidan chop etilgan tadqiqotlar esa operatsion risklarni kamaytirish uchun texnologik innovatsiyalar va avtomatlashtirishning ahamiyatini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Markaziy banklarning hisobotlari operatsion risklarning banklarning

umumiy xavflaridagi ulushini va bu yo‘nalishda olib borilayotgan islohotlarni tahlil qiladi.

Boshqa ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, operatsion risklarni samarali boshqarish uchun banklarda risklarni baholash tizimlarini joriy etish, xavflarni oldindan prognozlash va ularni minimallashtirish strategiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, raqamli transformatsiya jarayonida kiberxavfsizlik masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Masalan, EY Global Banking Risk Management Survey (2023) hisobotida banklarda kiberxavfsizlikni ta’minlash orqali operatsion xavflarni kamaytirish yo‘nalishlari muhokama qilingan.

Shuningdek, akademik tadqiqotlarda inson omilining operatsion risklarga ta’siri ham alohida ta’kidlangan. Ko‘pgina tadqiqotchilar bank xodimlarining xato va suiiste’mol qilish ehtimoli tufayli yuzaga keladigan xavflarni boshqarish uchun ilg‘or ichki nazorat tizimlarini ishlab chiqish lozimligini ta’kidlaydi. Operatsion risklarni minimallashtirish uchun banklarning muvofiqlik va ichki audit bo‘limlari kuchaytirilishi lozimligi ko‘plab ilmiy maqolalarda qayd etilgan.

Metodologiya. Ushbu maqolada operatsion risklarni boshqarish bo‘yicha nazariy va amaliy yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqot usuli sifatida quyidagi yondashuvlardan foydalanildi:

Ilmiy adabiyotlar tahlili – xalqaro va milliy darajadagi ilmiy maqolalar, hisobotlar va tadqiqotlar o‘rganildi. Operatsion risklarni boshqarish bo‘yicha ilg‘or amaliyotlarni aniqlash uchun turli manbalar chuqur tahlil qilindi.

Operatsion risklar bank ichki jarayonlarining nuqsonlari, xodimlarning xatolari, axborot texnologiyalarining ishdan chiqishi yoki tashqi omillar ta’siri natijasida yuzaga kelishi mumkin. Ushbu risklarni boshqarish muhimligi Basel II va Basel III standartlarida ham alohida ta’kidlangan bo‘lib, bu masala moliyaviy institutlar uchun global ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada operatsion risklarning mohiyati, ularning banklar uchun xavflari, mavjud nazorat va monitoring usullari hamda ushbu jarayonni yanada takomillashtirish yo‘llari batafsil tahlil qilinadi.

Operatsion risklarning turlari va xususiyatlari

Tijorat banklarida operatsion risklar quyidagi asosiy toifalarda kuzatiladi:

- **Ichki jarayonlar bilan bog‘liq xatoliklar** (hujjatlashtirishdagi aniqlik yetishmovchiligi, noto‘g‘ri hisob-kitoblar);
- **Inson omiliga bog‘liq xatolar** (xodimlarning malakasizligi, noto‘g‘ri qarorlar qabul qilinishi);
- **Axborot tizimlaridagi xatoliklar** (dasturiy ta’minotdagi nosozliklar, kiberxavfsizlik muammolari);
- **Tashqi omillar ta’siri** (pandemiya, tabiiy ofatlar, siyosiy beqarorliklar).

Mazkur risklarning bank faoliyatiga salbiy ta’siri quyidagicha ko‘rinadi:

- moliyaviy yo‘qotishlar;
- bank obro‘sining pasayishi;
- mijozlar ishonchining yo‘qolishi;
- regulyator organlar tomonidan sanksiyalar qo‘llanilishi.

Operatsion risklarni boshqarish bosqichlari

Operatsion risklarni boshqarish jarayoni quyidagi asosiy bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. **Identifikatsiya** – ehtimoliy xavf omillarini aniqlash;
2. **Baholash** – har bir xavfning yuzaga kelish ehtimoli va uning oqibatlarini baholash;
3. **Monitoring** – risk holatlarining doimiy kuzatuvi;
4. **Nazorat va oldini olish choralarini ishlab chiqish**;
5. **Hujjatlashtirish va hisobot berish** – barcha bosqichlarni hujjatlashtirish orqali monitoringni takomillashtirish.

Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, operatsion risklarni samarali boshqarish banklarning barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Banklar ushbu xavflarni kamaytirish maqsadida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishi lozim:

Avtomatlashtirish va texnologiyalarni joriy etish – inson xatolarini kamaytirish

uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muhimdir.

Xodimlarning malakasini oshirish – doimiy treninglar va malaka oshirish kurslari xodimlarning professionalligini oshirishga yordam beradi.

Monitoring va nazorat tizimlarini kuchaytirish – operatsion risklarni real vaqtda aniqlash va ularning oldini olish tizimlarini joriy etish zarur.

Regulyator talablariga muvofiq harakat qilish – milliy va xalqaro talablarga rioya qilish orqali banklarning xavfsizlik darajasini oshirish mumkin.

Tijorat banklari ushbu strategiyalarni qo‘llash orqali operatsion xavflarni minimallashtirishlari va barqaror faoliyat yuritishlari mumkin. Kelgusida operatsion risklarni yanada chuqurroq o‘rganish va yangi innovatsion yechimlarni joriy qilish bo‘yicha tadqiqotlar olib borish lozim. Ushbu maqolada berilgan tavsiyalar esa tijorat banklarida operatsion risklarni samarali boshqarishga hissa qo‘shishi mumkin.

Xulosa

Bugungi kunda operatsion xavflarni idora etish tijorat banklarining muhim strategik vazifasiga aylandi. Bunday xavflarni muvaffaqiyatli boshqarish nafaqat moliyaviy mustahkamlikni kafolatlaydi, balki bankning bozordagi ustunligini ham oshiradi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish, xodimlarning malakasini oshirish, mustahkam ichki nazorat tizimini yaratish va kiberxavfsizlikni ta’minlash kabi kompleks chora-tadbirlar orqali operatsion xavflarni samarali nazorat qilish mumkin. Shunday ekan, operatsion xavflarni boshqarish tizimini hozirgi zamon talablari asosida modernizatsiya qilish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Базельский комитет по банковскому надзору. Принципы управления операционным риском. – Базель: Банк международных расчетов, 2003. – 22 с.

2. Жумаев, Ш.Ш. Риск-менеджмент в коммерческих банках: теория и практика / Ш.Ш. Жумаев. – Т.: «IQTISODIYOT», 2020. – 276 с.

3. Нуруллаев, А.Н. Банковская система Узбекистана и пути ее развития / А.Н. Нуруллаев. – Ташкент: «Фан ва технологиялар», 2019. – 210 с.

4. Ибрагимов, А.У. Управление банковскими рисками: учебное пособие / А.У. Ибрагимов. – Ташкент: ТГЭУ, 2021. – 184 с.

5. Комилов, Б.К. Современные проблемы управления рисками в банковском секторе // Банковское дело. – 2022. – №4. – С. 18–24.

6. KPMG. Internal Control and Operational Risk Frameworks in Financial Institutions. – [Elektron resurs]. – URL: https://kpmg.com (murojaat qilingan sana: 01.03.2025).

7. Deloitte. Operational Risk Management in the Age of Digital Banking. – [Elektron resurs]. – URL: https://deloitte.com (murojaat qilingan sana: 28.02.2025).

INVESTITSION LOYIHALARNI AMALGA OSHIRISH JARAYONIDA RISKLARNI SUG'URTALASH

Ashurova Oltin Yuldashevna-Samarqand iqtisodiyot va servis instituti "Investitsiya va innovatsiyalar" kafedrasi katta o'qituvchisi.
Muminov Akobir-3 kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz xavflarni sug'urtalashning batafsil jihatlarini, sug'urta turlarining mavjudligini, shuningdek sug'urta kompaniyasini tanlash bo'yicha amaliy tavsiyalar tahlil qilingan. Mamlakatda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan siyosat va uning natijalari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Risk sug'urtasi, sug'urta kompaniyasi, investitsion loyiha, moliyaviy risklar, operatsion risklar, bozor risklari, huquqiy risklar, tabiiy xavflar.

Abstract: In this article, we analyzed the detailed aspects of risk insurance, the availability of insurance types, as well as practical recommendations for choosing an insurance company. Information about the policy of attracting foreign investments in the country and its results is provided.

Key words: Risk insurance, insurance company, investment project, financial risks, operational risks, market risks, legal risks, natural risks.

Investitsion loyihalarni amalga oshirish moliyaviy rejalashtirishdan tortib, qonun hujjatlariga rioya qilishgacha bo‘lgan ko‘p jihatlarni qamrab olgan murakkab jarayondir. Har bir loyiha, hajmi va yo'nalishidan qat'i nazar, uning muvaffaqiyatiga tahdid soladigan xavflarga duch kelishi mumkin.

Risk sug'urtasi investitsiyalarni kutilmagan vaziyatlardan himoya qilishning eng muhim vositalaridan biridir. Ushbu maqolada xavflarni sug'urtalashning batafsil jihatlarini, sug'urta turlarining mavjudligi yoritilgan, shuningdek sug'urta kompaniyasini tanlash bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Investitsion loyihalardagi risk turlarini tushunish.

Investitsion loyihani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun qanday xavflar yuzaga kelishi mumkinligini tushunish kerak. Keling, asosiy turlarni batafsil ko'rib chiqaylik:

1. Moliyaviy risklar.

Moliyaviy risklar bozor muhitidagi o'zgarishlar tufayli yuzaga kelishi mumkin va ular bir nechta kichik toifalarga bo'linadi:

- ***Valyuta kursi risklari***. Bunga, ayniqsa, loyiha bir valyutada moliyalashtirilsa, lekin boshqa valyutada daromad kutilayotgan bo‘lsa, loyihaning moliyaviy natijalari o‘zgarishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan valyuta kurslarining o‘zgarishi kiradi.

- ***Foiz risklari***. Qarz olingan mablag'larga qo'llaniladigan foiz stavkasini o'zgartirish qarzga xizmat ko'rsatish xarajatlarini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Dastlab past foiz stavkasini hisobga olgan holda rejalashtirilgan loyiha, agar stavkalar ko'tarilsa, foydasiz bo'lib chiqishi mumkin.

- ***Kredit risklari***. Bu qarz oluvchilarning o'z majburiyatlarini bajara olmasligi bilan bog'liq xavflar. Ular mijozlar yoki kontragentlar o'zlarining moliyaviy majburiyatlarini bajara olmasalar yoki xohlamasalar paydo bo'lishi mumkin, bu esa loyihaning pul oqimiga ta'sir qilishi mumkin.

2. Operatsion risklar.

Operatsion risklar kompaniyalar ichidagi jarayonlar bilan bog'liq bo‘lib, quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- ***Texnik nosozliklar***. Uskunaning buzilishi, jihozni almashtirish yoki ta'mirlash zarurati loyihada to'xtab qolishga va shunga mos ravishda yo'qotishlarga olib kelishi mumkin.

- ***Samarasiz boshqaruv jarayonlari***. Noto'g'ri rejalashtirilgan boshqaruv yoki samarasiz biznes jarayonlari xatolar ehtimolini oshirishi mumkin, bu esa loyiha natijalariga salbiy ta'sir qiladi.

- ***Ta'minot zanjiri muammolari***. Asosiy materiallar yoki komponentlarni yetkazib berishdagi kechikish loyihani amalga oshirish tezligini sekinlashtirishi mumkin.

3. Bozor risklari.

Bozor risklari tashqi muhitdagi o'zgarishlarga reaktsiya sifatida namoyon bo'ladi:

- ***Iste'molchi talabining o'zgarishi.*** Agar iste'molchilar o'z afzalliklarini o'zgartirsa, mahsulot yoki xizmat bozorda o'z jozibasini yo'qotishi mumkin.

-***Raqobat.*** Raqobatchilar tomonidan yangi mahsulotlarni chiqarish, shuningdek, bozordagi mavjud o'yinchilarning strategiyalarini o'zgartirish loyihaga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

- ***Iqtisodiy o'zgarishlar***. Global yoki mahalliy iqtisodiy inqirozlar talabni sezilarli darajada kamaytirishi va moliyaviy risklarni oshirishi mumkin.

4. Huquqiy risklar

Huquqiy risklar qonun hujjatlari va huquqiy qarorlarning o'zgarishi ta'sirida namoyon bo'lishi mumkin:

- ***Soliq qonunchiligidagi o'zgarishlar.*** Yangi soliq qonunlari moliyaviy modellarni loyihalashtirishni qayta ko'rib chiqishni va qo'shimcha xarajatlarni qo'shishni talab qilishi mumkin.

- ***Litsenziyalash va tartibga soluvchi talablar.*** Milliy yoki xalqaro qonunchilikdagi o'zgarishlar yangi litsenziyalar yoki yangi qoidalarga rioya qilishni talab qilishi mumkin, bu esa xarajatlarni oshirishi mumkin.

5. Tabiiy xavflar

Tabiiy ofatlar va iqlim o'zgarishining oqibatlari loyihaga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin:

-***Yong'inlar, toshqinlar, bo'ronlar***. Tabiiy ofatlar vaqtincha yoki doimiy yo'qotishlarga olib keladigan aktivlarga jismoniy zarar yetkazishi mumkin.

- ***Iqlim sharoitlarining o'zgarishi.*** Suv yoki kislorod kabi resurslarning kamayishi ishlab chiqarish jarayonlarining sekinlashishi yoki to'xtab qolishiga olib kelishi mumkin.

Xatarlarni sug'urtalashga yondashuvlar va ularning turlari.

Investitsion loyihalarni amalga oshirish jarayonida risklarni sug'urtalash turli usullar va qoplamalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Sug'urtaning asosiy turlari quyidagilardan iborat:

1. Moliyaviy risklarni sug'urtalash

Moliyaviy risklar turli moliyaviy vositalar va siyosatlar orqali sug'urta qilinishi mumkin. Strategiyalarni tanlash loyihaning o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq:

-Forvard shartnomalari va optsionlari - risklarni minimallashtirib, kelajakdagi sanalar uchun valyuta kurslarini belgilash imkonini beruvchi derivativlardir.

- To'lovlarni amalga oshirmaslikdan sug'urtalash - kompaniyalar kontragentlar oldida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qarz majburiyatlaridan himoya qilish uchun polislarni olishlari mumkin.

2. Mas'uliyatni sug'urtalash

Mas'uliyatni sug'urtalash korxonani uchinchi shaxslarga zarar yetkazadigan harakatlar natijasida yuzaga keladigan majburiyatlardan himoya qiladi. Asosiy jihatlar:

-Kasbiy mas'uliyat. Ishning to'g'ri bajarilmasligi yoki kutilgan natijalarni bermaslik bilan bog'liq xavflarni tekshirish mijozlar va hamkorlarning mumkin bo'lgan da'volaridan himoya qiladi.

-Umumiy javobgarlik sug'urtasi. Korxonani tasodifiy hodisalardan, masalan, kompaniya binolarida shikastlanishlar yoki xavfsizlikni ta'minlamasdan noto'g'ri qoidalarni qo'llashdan himoya qiladi.

3. Mulkni sug'urta qilish

Korxonaning asosiy vositalari va mol-mulkini sug'urtalash quyidagi moddiy manfaatlarni himoya qilishga xizmat qiladi:

-binolar va jihozlarni sug'urtalash. Zarar, o'g'irlik va boshqa xavflar natijasida yetkazilgan zarardan himoya qilish.

-inventarni sug'urta qilish. Ushbu sug'urta omborlarda saqlanadigan tovarlar va butlovchi qismlarning shikastlanishi yoki nobud bo'lishi xavfini qoplaydi.

4. Biznesni to'xtatish sug'urtasi

Biznesni to'xtatish sug'urtasi ishlab chiqarishning vaqtincha to'xtatilishi natijasida yetkazilgan zararni qoplash imkonini beradi:

-Zararlarni qoplash. Masalan, o'rtacha sotuvga ko'paytirilgan foyda o'rniga to'lovlarni o'z ichiga oladi, bu esa ishlamay qolgan vaqtlarda biznesni yuritish xarajatlarini qoplaydi.

-Qo'shimcha xarajatlar. Sug'urta xizmatlari vaqtincha yopilish natijasida yuzaga keladigan kutilmagan xarajatlarni qoplashi mumkin.

5. Siyosiy xavflarni sug'urtalash

Ushbu sug'urta turi kompaniyalarni siyosiy o'zgarishlar natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy yo'qotishlardan himoya qiladi:

-Ekspropriatsiya va milliylashtirish. Aktivlarni yo'qotish yoki biznesni milliylashtirish ehtimoli tegishli sug'urta polislari orqali minimallashtirilishi mumkin.

-Urushlar va tartibsizliklar bilan bog'liq xavflar. Xalqaro loyihalar uchun siyosiy beqarorlik tufayli yo'qotishlardan himoya qilish muhim ahamiyatga ega.

Sug'urta kompaniyasini tanlash: amaliy tavsiyalar.

Xatarlarni muvaffaqiyatli boshqarish uchun to'g'ri sug'urta kompaniyasini tanlash juda muhimdir. Quyidagi usullarda baholashni hisobga olish mumkin:

1. Obro'-e'tiborni o'rganish

-***Reytinglar va sharhlar.*** Moliyaviy kuch va obro'-e'tiborni baholash uchun mustaqil reyting agentliklaridan foydalanish zarur. Boshqa mijozlarning onlayn

sharhlari ham qimmatli ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin.

- ***To'lovlar tarixi.*** Sug'urta kompaniyasi da'volarni qanday ko'rib chiqishi va to'lovlar qanchalik tez amalga oshirilishini bilib olish zarur.

2. O'z sohangiz bo'yicha tajriba

- ***Xususiyatlarni tushunish.*** Kompaniya sizning sektoringiz bilan qanchalik tanishligini baholash kerak. Sug'urta kompaniyasi tegishli yechimlarni taklif qilish uchun muayyan soha risklarini tahlil qila olishi kerak.

3. Sug'urta shartlari

-***Siyosatlarni o'rganish.*** Barcha shartlar va istisnolarni diqqat bilan o'rganish shart: cheklovlar, chegirmalar, muddatlar va hisob-kitob tartiblari. Siyosatlar haqida aniqlik beruvchi savollarni so'rash kerak.

4. Xizmat sifati

-***Maslahat va yordam.*** Sug'urta kompaniyasining maslahat bosqichida mijozlar bilan qanday ishlashini baholash kerak. Savollarga tezkor javob berish va xodimlarning professionalligi muhim omillardir.

Xulosa

Investitsion loyihalarda tavakkalchilikni sug‘urtalash shunchaki variant emas, balki biznesning barqaror rivojlanishi uchun asos bo‘lgan strategik zaruratdir. Xatarlarning har xil turlari va ularni sug‘urtalashga yondashuvlarni tushunish, shuningdek, ishonchli hamkorlar bilan tuzilgan shartnomalar sarmoyaviy maqsadlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishning muhim qismidir.

Xatarlar vaqt o'tishi bilan ortishi va o'zgarishi mumkinligi sababli, sug'urta polislarini muntazam ravishda baholash va yangilash kompaniyalarga dinamik bozorda himoyalanishda yordam beradi. Taqdim etilgan tavsiyalarga amal qilib, mumkin bo'lgan yo'qotishlardan ishonchli qalqon bilan ta'minlay olish va shu bilan investitsiya loyihalarini muvaffaqiyatli imkoniyatlarini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.Merdok, D. Loyihani boshqarish: qidirish, baholash va xavflarni boshqarish. M

.: Piter. 2019.

2.Dikson, D. C. M., Hardi, M. R. va Uoters, H. R. Sug'urta xavfi va halokat. Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti. 2015.

3.“Loyiha risklarini boshqarish: uslubiy yondashuv” Loyiha boshqaruvi xalqaro jurnali, 38(5), 2020. 1003-1016.

4."Risklarni boshqarishda sug'urtaning roli: Avstraliya istiqboli" Risklarni boshqarish, 21(4), 2019. 307-322.

5."Xavf va daromad o'rtasidagi munosabatlar: sug'urta istiqboli" Risk moliyasi jurnali, 22(3), 2021. 241-258.

6."Global risklar hisoboti" Jahon iqtisodiy forumi. Iqtisodiyot va biznesga ta'sir qiluvchi global xavflar to'g'risidagi yillik hisobot. 2023.

YER SOLIG‘INI HISOBLASH VA TO‘LASH TARTIBLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Ashurova Oltin Yuldashevna-Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “Investitsiya va innovatsiyalar” kafedrasi katta o’qituvchisi.
Xusanov Salohiddin-3 kurs talabasi

Annotatsiya: Yangi texnologiyalarning joriy etilishi, jumladan, raqamli tizimlar, avtomatik hisoblash mexanizmlari va innovatsion to‘lov usullari, yer solig‘ini hisoblashni yanada aniq va tezkor amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. Bunday yondashuvlar soliq to‘lovchilarini xatoliklardan va ko‘p vaqt sarflashdan saqlaydi, shuningdek, soliq idoralariga bo‘lgan ishonchni oshiradi.

Kalit so'zlar: yer solig‘i, soliq hisoblash, soliq to‘lash tartibi, soliq tizimi, raqamli texnologiyalar, innovatsion tizimlar, soliq imtiyozlari, elektron to‘lov tizimlari.

Abstract: The introduction of new technologies, including digital systems, automatic calculation mechanisms and innovative payment methods, makes it possible to calculate land tax more accurately and quickly. Such approaches save taxpayers from mistakes and waste a lot of time, as well as increase confidence in tax authorities.

Key words: land tax, tax calculation, tax payment procedure, tax system, digital technologies, innovative systems, tax benefits, electronic payment systems.

Yer solig‘i — davlat byudjetining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, fuqarolar va yuridik shaxslarga tegishli yer uchastkalariga nisbatan undiriladigan majburiy to‘lov hisoblanadi. Yer solig‘ining to‘lanishi davlat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga, yer resurslaridan samarali foydalanishga va ekologik muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, yer solig‘ini hisoblash va to‘lash tartiblarini takomillashtirish, iqtisodiy o‘sish, investitsion faollik va ijtimoiy adolatni ta'minlashga ham yordam beradi. Yer solig'ini hisoblash va to'lash tartiblarini takomillashtirish jarayoni, shuningdek, mamlakatning investitsion faolligi va infratuzilmasining rivojlanishi o‘rtasidagi aloqalarni chuqur tahlil qilishni taqozo etadi. Bu sohada amalga oshiriladigan islohotlar mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini rag'batlantiradi, raqobatbardoshlikni oshiradi va xorijiy investitsiyalarni jalb etishga xizmat qiladi. Yer solig‘i tizimining samarali ishlashi, mamlakatda iqtisodiy faoliyatning barqaror o‘sishini ta’minlash uchun zarur bo‘lib, bu ham o‘z navbatida infratuzilmaning rivojlanishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi

1. Yer solig‘ini hisoblash tartibi

Yer solig‘ining miqdori yer uchastkasining maydoniga, uning joylashuvi va maqsadiga qarab hisoblanadi. Quyidagi omillar yer solig‘ini hisoblashda muhim ahamiyatga ega:

- Yer uchastkasining maydoni: Yer solig‘i asosan yer uchastkasining umumiy maydoniga nisbatan hisoblanadi. Har bir hududda soliq stavkasi farq qilishi mumkin, bu yerning turli maqsadlarda foydalanishiga bog‘liq. Yer solig‘i hisoblanayotganda, yerning maydoni (g‘azna yoki sog‘lom yer) kvadrat metrda o‘lchanadi. Yer uchastkasining maydoni qancha katta bo‘lsa, soliq miqdori ham shuncha yuqori bo‘ladi. Maydonni o‘lchashda rasmiy kadastr ma'lumotlari asosida hisob-kitoblar amalga oshiriladi.

- Yerning maqsadi va kategoriyasi: Qishloq xo‘jaligi, sanoat, turizm yoki yashash

uchun mo‘ljallangan yerlar o‘rtasida soliq stavkalari farq qiladi. Masalan, qishloq xo‘jaligi yerlarida soliq stavkasi past bo‘lishi mumkin, chunki bu yerlar ko‘proq ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun ishlatiladi.

- Yerning joylashuvi: Yerning hududdagi joylashuvi ham soliq miqdoriga ta’sir ko‘rsatadi. Shahar markazida yoki iqtisodiy jihatdan rivojlangan hududlarda joylashgan yerlar, odatda, yuqori qiymatga ega bo‘ladi va soliq stavkasi ham shunga mos ravishda belgilanadi. Yer uchastkasining joylashuvi yer solig‘ining miqdoriga yer uchastkasining joylashuvi ham ta'sir qiladi. Shahar markazlari yoki iqtisodiy jihatdan rivojlangan hududlar uchun yuqori soliq stavkalari qo‘llaniladi, chunki bu yerlar yuqori qiymatga ega. Aksincha, chekka hududlarda joylashgan yerlar uchun soliq stavkasi pastroq bo‘lishi mumkin. Yerning joylashuvi iqtisodiy faoliyatga va investorlarning qiziqishiga bog‘liq ravishda belgilangan soliq stavkalariga ta’sir qiladi. Bino va inshootlar mavjudligi: Agar yer uchastkasida bino yoki boshqa inshootlar qurilgan bo‘lsa, bu yer solig‘ini hisoblashda alohida hisobga olinadi. Bu yerning qiymatini oshiradi va soliq miqdorini ham kattalashtiradi.

2. Yer solig‘ini to‘lash tartibini takomillashtirish

Yer solig‘ini to‘lash tartibini takomillashtirishda bir qancha yondashuvlar mavjud. Ular soliq to‘lovchilariga qulaylik yaratish, soliq to‘lashni shaffof va samarali qilish, shuningdek, davlat byudjetining to‘ldirilishini ta'minlashga qaratilgan.

Elektron tizimlarni joriy etish: Yer solig‘ini hisoblash va to‘lash jarayonlarini avtomatlashtirish uchun raqamli tizimlarni joriy etish zarur. Onlayn platformalar, mobil ilovalar va elektron to‘lov tizimlari yordamida soliq to‘lovchilari yer solig‘ini qulay va tezda to‘lashlari mumkin. Bu, shuningdek, soliq nazorati va hisoboti tizimini ham soddalashtiradi.

Soliq stavkalarini yangilash: Yer solig‘i stavkalarini zamonaviy iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish kerak. Masalan, shahar markazlarida joylashgan yerlar uchun yuqori stavkalar belgilanishi, shu bilan birga, qishloq hududlaridagi yerlar uchun pastroq stavkalar qo‘llanilishi mumkin. Bu yer solig‘ining adolatli va samarali bo‘lishini

ta'minlashga yordam beradi. Soliq to‘lovchilarni rag‘batlantirish yer solig‘ini o‘z vaqtida to‘lamaganlarga nisbatan jazo choralarini kuchaytirish, lekin shu bilan birga, vaqtida to‘lov qilganlarga chegirmalar yoki imtiyozlar taqdim etish mumkin. Bu tizimni yanada samarali qiladi va soliq to‘lovchilarini rag‘batlantiradi.

Soliqdan qochishni kamaytirish: Yer solig‘ini to‘lashdan qochishni oldini olish uchun soliq nazoratini kuchaytirish zarur.

Elektron tizimlar orqali yer uchastkalarining aniq holati va soliq to‘lovchi ma'lumotlari monitoring qilinishi mumkin. Bu yer solig‘ini to‘lashdagi noxush holatlarni kamaytirishga yordam beradi.

Shaffoflik va ochiqlikni ta'minlash: Yer solig‘ini hisoblash va to‘lash jarayonlarida shaffoflikni ta'minlash zarur. Soliq stavkalari va hisoblash usullari haqida fuqarolarga to‘liq ma'lumot berish, soliq to‘lovchilariga tizimni oson tushunishga yordam beradi. Shuningdek, soliq to‘lash bo‘yicha ma'lumotlarni ommaviy tarzda e'lon qilish, korrupsiyani kamaytirish va tizimga ishonchni oshiradi. Elektron platformalarni joriy etish yer solig‘ini to‘lashni soddalashtirish va shaffofligini oshirish uchun raqamli platformalarni yaratish zarur. Raqamli tizimlar yordamida soliq to‘lovchilari o‘z yer solig‘ini masofaviy tarzda to‘lashlari mumkin. Buning uchun quyidagi choralar ko‘rilishi mumkin:

Onlayn to‘lov tizimlari: Yer solig‘ini to‘lash uchun mobil ilovalar, internet-banking va boshqa onlayn platformalar yordamida soliq to‘lovlarini amalga oshirish mumkin. Bu to‘lov jarayonini tez va qulay qiladi. Shaxsiy kabinetlar: Fuqarolar va yuridik shaxslar uchun maxsus shaxsiy kabinetlar yaratish, ularning yer solig‘ini hisoblash va to‘lashni kuzatib borish imkoniyatini ta'minlaydi. Bu tizim orqali soliq to‘lovchilari o‘zining soliq qarzini va to‘lov tarixini ko‘rib chiqishlari mumkin.

3. Soliq to‘lovchilari uchun yangi yondashuvlar

Mobil ilovalar va onlayn to‘lov tizimlari: Yangi texnologiyalar yordamida yer solig‘ini to‘lash jarayonini soddalashtirish mumkin. Mobil ilovalar orqali fuqarolar o‘z yer solig‘ini tekshirib, to‘lovlarni osonlik bilan amalga oshirishi mumkin. Bu tizim soliq

to‘lovchilari uchun qulaylik yaratib, to‘lovlarning aniq va o‘z vaqtida amalga oshirilishini ta'minlaydi.

Soliq hisob-kitoblarining shaffofligi: Yer solig‘ini hisoblash tizimini shaffof qilish va uning adolatli bo‘lishini ta'minlash zarur. Soliq to‘lovchilariga soliq miqdori va hisob-kitoblar haqida aniq ma'lumotlar taqdim etilishi kerak. Shu bilan birga, tizimdagi har qanday o‘zgarishlar va yangiliklar haqida fuqarolarni muntazam xabardor qilish muhimdir. Shaxsiylashtirilgan soliq xizmati soliq to‘lovchilariga individual yondashuvni joriy etish zarur. Bu ularning soliq majburiyatlarini bajarish jarayonini osonlashtiradi va har bir to‘lovchi uchun optimal shart-sharoitlarni yaratadi. Soliq to‘lovchilariga shaxsiy xizmat ko‘rsatishning bir nechta usullari mavjud: Shaxsiy soliq menejeri: Har bir soliq to‘lovchisi uchun shaxsiy soliq menejerini tayinlash, uning soliq holatini kuzatib borish va unga tegishli maslahatlar berish. Bu xizmat ko‘p hollarda yirik korxona yoki kompaniyalar uchun foydali bo‘lishi mumkin. Yordam va maslahat xizmatlari: Soliq to‘lovchilari uchun keng qamrovli maslahat va yordam xizmatlarini joriy etish. Masalan, soliq to‘lovchilari o‘z savollariga javoblarni olishlari uchun telefon yoki onlayn chat yordamida tezkor xizmatdan foydalanishlari mumkin.

Soliq to‘lovchilari uchun onlayn ta'lim va xizmatlar soliq to‘lovchilarini ta'lim va ko‘rsatmalar bilan ta'minlash, ularning soliq to‘lash jarayoniga bo‘lgan ishonchini oshiradi va o‘z vaqtida to‘lovni amalga oshirishni ta'minlaydi. Buning uchun quyidagi usullarni joriy etish mumkin: Onlayn kurslar va vebinarlar: Soliq qonunchiligi, soliq to‘lash tartiblari, imtiyozlar va boshqa soliq masalalarini tushuntiradigan onlayn kurslar va vebinarlarni tashkil etish. Bu soliq to‘lovchilariga soliq tizimi haqida tushuncha berib, ular uchun qulay va samarali soliq to‘lashni ta'minlaydi. Onlayn yordam platformalari: Soliq to‘lovchilari uchun maxsus onlayn yordam platformalari yaratish. Bu platformalarda soliq to‘lovchilari soliq to‘lash jarayoni, huquqiy masalalar va boshqa zaruriy ma'lumotlar bo‘yicha tezkor yordam olishlari mumkin. Soliq to‘lovchilarini rag‘batlantirish soliq to‘lovchilarini to‘lovlarni o‘z vaqtida amalga oshirishga rag‘batlantirish uchun turli imtiyozlar va mukofotlar joriy etish mumkin. Bu

yondashuv soliq to‘lovchilarini yanada mas'uliyatli bo‘lishga undaydi. Rag‘batlantirishning ba'zi usullari quyidagicha:

Erta to‘lov imtiyozlari: Soliq to‘lovchilari uchun to‘lovni belgilangan muddatdan oldin amalga oshirganliklari uchun chegirmalar taqdim etish. Bu yondashuv soliq to‘lovchilarini o‘z vaqtida to‘lovlarni amalga oshirishga undaydi.Soliq to‘lovchilari uchun mukofot dasturlari**:** Soliq to‘lovchilarining yaxshi soliq tarixini rag‘batlantirish uchun maxsus mukofot dasturlarini yaratish. Masalan, uzoq yillar davomida soliq to‘lovlarini o‘z vaqtida amalga oshirgan korxonalar yoki fuqarolarga maxsus sertifikatlar yoki imtiyozlar taqdim etilishi mumkin.

4. Yer solig‘ini hisoblashda yangi usullar va texnologiyalarni joriy etish

Bugungi kunda texnologiyalar jadal rivojlanib borayotgan sharoitda, yer solig‘ini hisoblash va to‘lash jarayonlariga yangi innovatsion usullarni joriy etish juda muhimdir. Bu usullar nafaqat soliq to‘lovchilarining vaqtini tejash, balki soliq tizimining aniq va samarali ishlashini ta'minlashga ham yordam beradi.

Kadastr tizimini modernizatsiya qilish: Yer solig‘ini hisoblash uchun yer kadastri ma'lumotlari eng muhim manba hisoblanadi. Shu sababli, kadastr tizimini raqamli platformalar orqali modernizatsiya qilish, yer uchastkalarining to‘liq va aniq ma'lumotlarini olishga yordam beradi. Bu esa soliq to‘lash jarayonini avtomatlashtirishga imkon yaratadi. Geoinformatsion tizimlar (GIS)**:** Geoinformatsion tizimlar yordamida yerning joylashuvi, maydoni va qiymatini real vaqt rejimida kuzatib borish mumkin. GIS texnologiyalarining joriy etilishi, yer solig‘ini hisoblashda yanada aniqlikni ta'minlaydi va mavjud yer resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatini yaratadi. Masalan, bu tizim orqali yer uchastkalarining o‘zgarishi, yangi qurilishlar va infratuzilma ob'ektlarini ko‘rsatish mumkin.

Mobil ilovalar va onlayn platformalar: Mobil ilovalar orqali soliq to‘lovchilari o‘z yer solig‘ini masofaviy tarzda tekshirishi va to‘lashlari mumkin. Bu, o‘z navbatida, soliq to‘lashni qulayroq va samaraliroq qiladi. Onlayn platformalar orqali yer solig‘i

hisob-kitoblarini avtomatik tarzda amalga oshirish, fuqarolarga soliq miqdori va to‘lovlar haqida tezkor xabarlar yuborish imkonini yaratadi.

Avtomatik yerdan foydalanish tahlili: Yer solig‘ini hisoblashda avtomatik tahlil qilish tizimlari yordamida yer uchastkalarining to‘g‘ri va samarali foydalanilishini aniqlash mumkin. Bu tizimlar, masalan, aqlli sensorlar yordamida yerning holatini kuzatib borish va unga asoslanib soliq miqdorini avtomatik ravishda belgilash imkonini yaratadi. Qanday ishlaydi: Yer holatini kuzatish**:** Aqlli sensorlar yordamida yerning holati, ishlatilish turi va boshqa parametrlari real vaqt rejimida kuzatiladi. Bu ma'lumotlarga asoslanib soliq miqdori avtomatik ravishda hisoblanadi.

Foydalanuvchilarga xabarnomalar: Avtomatik tizim foydalanuvchilarni yer holatiga oid har qanday o‘zgarishlar haqida xabardor qiladi. Bu esa soliq to‘lovchilarining o‘z yer solig‘ini to‘g‘ri hisoblashlariga yordam beradi.

Soliq solishdagi raqamli imtiyozlar: Raqamli imtiyozlar va chegirmalar joriy etish, yer solig‘ini to‘lashda foydalanuvchilarga yanada qulay shart-sharoitlar yaratadi. Misol uchun, ilg‘or texnologiyalarni joriy etgan yoki ekologik toza qurilishlar uchun maxsus soliq imtiyozlari va chegirmalar taqdim etilishi mumkin.

Ekologik imtiyozlar**:** Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanadigan yoki ekologik toza qurilishlar uchun yer solig‘ida imtiyozlar joriy etilishi mumkin. Bu holat soliq to‘lovchilarga rag‘bat sifatida xizmat qiladi va ekologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Raqamli usullarga rag‘batlantirish: Yer solig‘ini raqamli platformalar orqali to‘laydigan soliq to‘lovchilar uchun chegirmalar taqdim etilishi, foydalanuvchilarni yangi texnologiyalarni qo‘llashga undaydi.

5. Yer solig‘i qonunchiligini takomillashtirish va xalqaro tajribalar

Yer solig‘ini hisoblash va to‘lash jarayonlarini takomillashtirishda xalqaro tajribalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Boshqa mamlakatlarning yer solig‘iga oid qonunlari va amaliyotlari, o‘zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga mos ravishda soliq tizimini yanada samarali qilishga yordam beradi.

Xalqaro tajribalar va soliq tizimlari**:** Ko‘plab rivojlangan mamlakatlar yer solig‘i tizimining samarali ishlashini ta'minlash uchun turli xil metodologiyalar va usullarni qo‘llaydilar. Masalan, AQShda yer solig‘i stavkalari yerning qiymatiga asoslanib belgilanadi va ma'lum bir hududda joylashgan yerlarning qiymati aniq baholanadi. Germaniyada esa yer solig‘ini hisoblashda, erkin bozor prinsiplari asosida yer qiymatining o‘zgarishlari va inflyatsiya darajasi inobatga olinadi. O‘zbekiston sharoitida qonunchilikni takomillashtirish**:** O‘zbekistonda yer solig‘ini hisoblash va to‘lash tizimini takomillashtirish uchun, xalqaro tajribalar asosida soliq qonunchiligini yanada takomillashtirish zarur. Ayniqsa, yerning qiymatini aniqlashda iqtisodiy rivojlanish, hududning sanoat va turizm potensiali, ekologik holat kabi ko‘plab omillarni hisobga olish lozim. Buning uchun soliq stavkalarini yanada moslashtirish, yer resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlash va ijtimoiy adolatni oshirish mumkin.

Yer resurslarini boshqarishda davlat-xususiy sheriklik**:** Yer solig‘i sohasidagi islohotlar, davlat va xususiy sektor o‘rtasida samarali hamkorlikni talab etadi. O‘zbekiston tajribasida, davlat-xususiy sheriklik (PPP) modelini qo‘llash orqali, yer resurslaridan samarali foydalanish va infratuzilma loyihalarini rivojlantirish mumkin. Bu model yer solig‘ini to‘lashda hamkorlikni rivojlantirish va byudjetga tushumlarni oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Yer solig‘ini hisoblash va to‘lash tartiblarini takomillashtirish, iqtisodiy barqarorlikni saqlash va resurslardan samarali foydalanish uchun muhimdir. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli tizimlarni yaratish, soliq qonunchiligini takomillashtirish va xalqaro tajribalarni o‘rganish orqali yer solig‘i tizimini yanada samarali va adolatli qilish mumkin. Bu nafaqat davlat byudjetini to‘ldirish, balki biznes muhitini yaxshilash va fuqarolarga qulay shart-sharoitlar yaratish uchun ham zarurdir. Shuningdek, yer solig‘i tizimining shaffof va adolatli ishlashi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Shuningdek, soliq to‘lovchilarni elektron tizimlar orqali rag‘batlantirish, ekologik va raqamli imtiyozlar taqdim etish, ularning soliq to‘lashdagi

faolligini oshiradi va soliqqa bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi. Biroq, yer solig‘ini hisoblashda yangi tizimlarning muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun soliq to‘lovchilari va soliq idoralari o‘rtasida o‘zaro hamkorlik, qonunchilik bazasining yangilanishi va texnologiyalarga tayyorlik zarur.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (amaldagi tahriri) – 2020-yil 1-yanvardan kuchga kirgan.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-dekabrdagi PF–42-sonli Farmoni – “Soliq-bujet siyosatining 2022-yilgi asosiy yo‘nalishlari to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 30-dekabrdagi “2023-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi rasmiy sayti – https://soliq.uz
5. “Yer solig‘i stavkalarining hududlar kesimidagi tartibga solinishi” – Iqtisodiyot va moliya vazirligi axborotnomasi, 2023-yil, №2.
6. Karimov B. "Soliq tizimini isloh qilishda yer solig‘ining tutgan o‘rni", *Soliq va bojxona jurnali*, 2021-yil, №6.
7. Qo‘chqorov B.Q. "Davlat soliq siyosati va uni takomillashtirish yo‘nalishlari", Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
8. Toshmatov R.X. "Yer resurslarini boshqarish va soliqqa tortish tizimini takomillashtirish", *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar* jurnali, 2022-yil, №1.
9. Xalqaro soliq statistikasi va soliq yuki tahlili – *World Bank Taxation Review*, 2021.
10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori – "Yer soliqlarini hisoblash va undirish tartibi to‘g‘risida" (amaldagi normativ-huquqiy hujjat)..
11. Jo’raqulov D.O.“Yer huquqi va kadastri” – Darslik. Samarqand-2021. 473 b.

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda kichik va o'rta biznesning o'rni va ahamiyati.

Bekmurodov Abbos Amiriddinovich
SamISI katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik va o‘rta biznesning O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy rivojlanishidagi o‘rni va ahamiyati 2025 yil statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilinadi. kichik va o’rta biznes sektorining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi, bandlikdagi hissasi, eksport salohiyatini oshirishdagi roli va davlat tomonidan ko‘rsatilayotgan qo‘llab-quvvatlov choralari ilmiy-analitik yondashuv asosida yoritilgan. Shuningdek, kichik va o’rta biznesni rivojlantirish orqali hududiy iqtisodiy muvozanatni ta’minlash va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish mexanizmlari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari kichik biznesni iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida baholash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, o‘rta biznes, milliy iqtisodiyot, bandlik, YAIM, eksport, davlat qo‘llab-quvvatlovi, iqtisodiy rivojlanish, innovatsiya.

Abstract: This article analyzes the role and importance of small and medium-sized businesses in the economic development of the Republic of Uzbekistan based on statistical data for 2025. The share of the small and medium-sized business sector in gross domestic product, its contribution to employment, its role in increasing export potential, and the support measures provided by the state are covered based on a scientific and analytical approach. Also, mechanisms for ensuring regional economic balance and stimulating innovative activity through the development of small and medium-sized businesses are considered. The results of the study allow us to assess small business as one of the priority areas of economic policy.

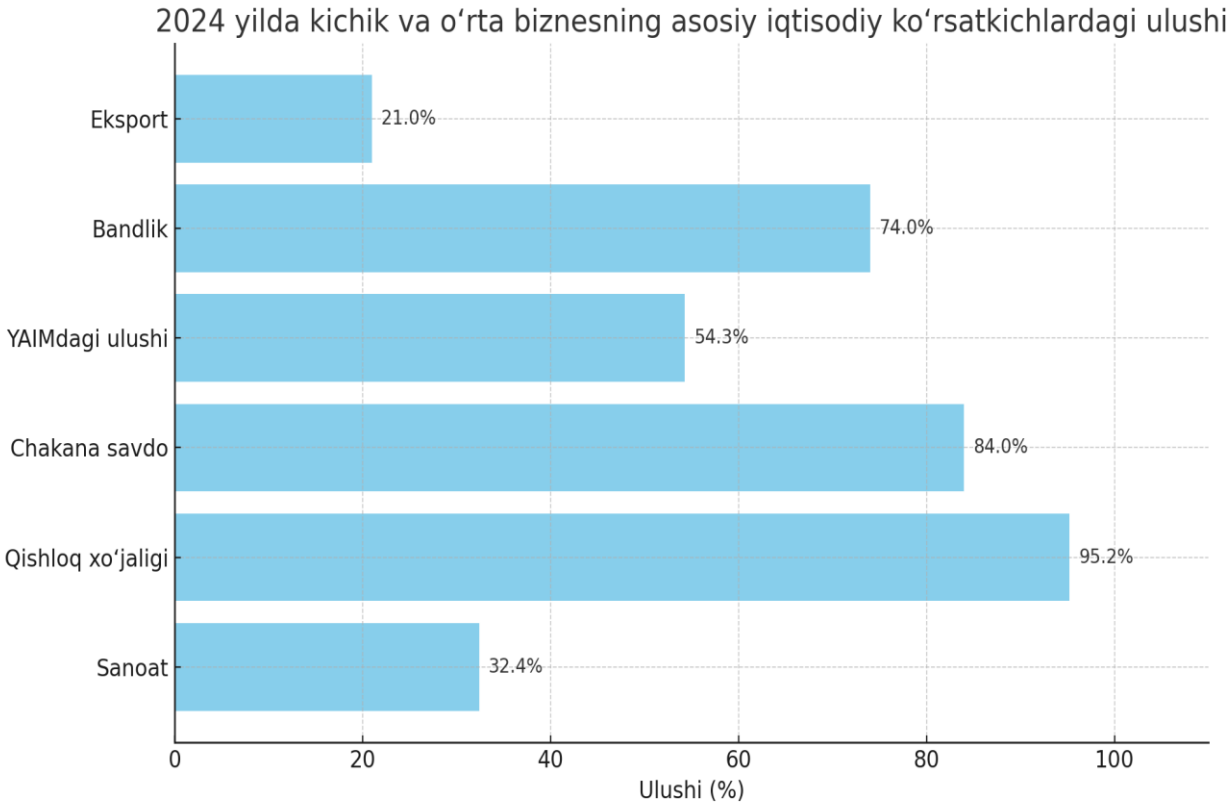
Key words: small business, medium-sized business, national economy, employment, GDP, export, state support, economic development, innovation.

Kirish. Kichik va o'rta biznes har qanday mamlakat iqtisodiyotining muhim

tarkibiy qismi bo'lib, u iqtisodiy o'sish, bandlik va innovatsiyalarni rag'batlantirishda katta rol o'ynaydi. O'zbekiston ham bundan mustasno emas; mamlakatimizda uning iqtisodiyotdagi ulushi sezilarli darajada oshib bormoqda. Ushbu maqolada 2025-yil ma'lumotlariga asoslanib, O'zbekistonda kichik va o'rta biznesning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi.

Kichik va o'rta biznesning iqtisodiyotdagi ulushi

2024-yil yakunlariga ko'ra, O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan kichik korxonalar va mikrofirmalar soni 358,1 mingtani tashkil etdi, bu har 1 000 kishiga 12,1 ta korxonadan to'g'ri keladi. Ushbu korxonalar asosan savdo (38%), sanoat (15%), qishloq xo'jaligi, o'rmon va baliqchilik (9%), qurilish (8%) hamda yashash va ovqatlanish xizmatlari (7%) sohalarida faoliyat yuritadi.

Yuqoridagi **gorizontal diagramma** 2024 yilda O‘zbekistonda kichik va o‘rta biznesning asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlardagi ulushini aniq ifodalaydi. Unda quyidagi sohalarda kichik va o’rta biznesning hissasi ko‘rsatilgan:

- **Qishloq xo‘jaligi**: 95.2%

- **Chakana savdo**: 84%
- **Bandlik**: 74%
- **YAIMdagi ulushi**: 54.3%
- **Sanoat**: 32.4%
- **Eksport (taxminiy)**: 21%

KICHIK VA O'RTA BIZNESning yalpi ichki mahsulotdagi hissasi

Kichik tadbirkorlikning yalpi ichki mahsulot (YAIM)dagi ulushi 2024-yilda 54,3%ni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 2023-yil bilan solishtirganda o'zgarmagan bo'lsa-da, kichik va o'rta biznesning iqtisodiyotdagi barqaror rolini ko'rsatadi.

Hukumat tomonidan ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlash choralari

O'zbekiston hukumati kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda. 2025-yilda kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash uchun 120 trillion so'm (taxminan 10 milliard AQSh dollari) ajratilishi rejalashtirilgan. Ushbu mablag'lar quyidagi yo'nalishlarga yo'naltiriladi:

- Fuqarolarni tadbirkorlikka jalb qilish uchun 22 trillion so'm miqdorida imtiyozli kreditlar ajratish. Shundan 2,5 trillion so'm yoshlar biznes loyihalariga, yana 2,5 trillion so'm esa ayollar rahbarligidagi bizneslarga yo'naltiriladi. Ayol tadbirkorlarga beriladigan kreditlarning foiz stavkalari 2%ga kamaytiriladi.
- Kichik biznes sub'ektlari tomonidan amalga oshiriladigan "yashil" va energiya tejamkor loyihalarni qo'llab-quvvatlash uchun davlat tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi xalqaro va xorijiy moliya institutlaridan 100 million AQSh dollari jalb qilishni rejalashtirmoqda.

Kichik va o'rta biznesning eksport va bandlikdagi roli

Hukumat 2025-yilda kichik va o'rta biznesning eksport hajmini 9 milliard AQSh dollaridan 12 milliard AQSh dollariga oshirishni maqsad qilgan. Buning uchun transport, sertifikatlash va standartlashtirish masalalarini hal qilish rejalashtirilgan. Shuningdek, kichik va o'rta biznesning suv ta'minoti, yo'l qurilishi, kommunal xizmatlar, logistika, qayta ishlash, migratsiya, madaniyat va ijtimoiy xizmatlar kabi

sohalardagi ishtirokini uch baravar oshirish ko'zda tutilgan. Bu orqali 1,5 million doimiy ish o'rinlari yaratilib, kichik va o’rta biznes sektoridagi bandlik darajasi 75%ga yetkazilishi rejalashtirilgan.

Xulosa

Kichik va o'rta biznes O'zbekiston iqtisodiyotining asosiy drayverlaridan biri bo'lib, uning rivojlanishi mamlakatning barqaror iqtisodiy o'sishi va aholining bandligi uchun muhim ahamiyatga ega. Hukumat tomonidan ko'rilayotgan qo'llab-quvvatlash choralari, jumladan, moliyaviy yordamlar, tartibga solishdagi yengilliklar va eksportni rag'batlantirish, kichik va o’rta biznesning yanada rivojlanishiga zamin yaratadi. Kelgusida ushbu sa'y-harakatlar kichik va o’rta biznesning iqtisodiyotdagi ulushini yanada oshirishga va mamlakatning umumiy farovonligiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Kichik tadbirkorlikning asosiy ko‘rsatkichlari. – Toshkent: 2024. – Elektron resurs: https://invexi.org/press/key-indicators-of-small-entrepreneurship-in-the-republic-of-uzbekistan-for-2024

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi. 2025-yilda kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish dasturi. – Toshkent: 2024. – 58 b.

2. Uzbekistan to allocate nearly $10 billion for development of small and medium-sized businesses // Kun.uz – Elektron resurs: https://kun.uz/en/news/2025/03/19/uzbekistan-to-allocate-nearly-10-billion-for-development-of-small-and-medium-sized-businesses

3. Small businesses contribute 50% to Uzbekistan’s GDP // Daryo.uz – Elektron resurs: https://daryo.uz/en/2023/12/26/small-businesses-contribute-50-to-uzbekistans-gdp.

4. Uzbekistan plans to create 1.5 million jobs in small and medium business sector in 2025 // Trend News Agency – Elektron resurs: https://en.trend.az/casia/uzbekistan/4020610.html.